

2020-03

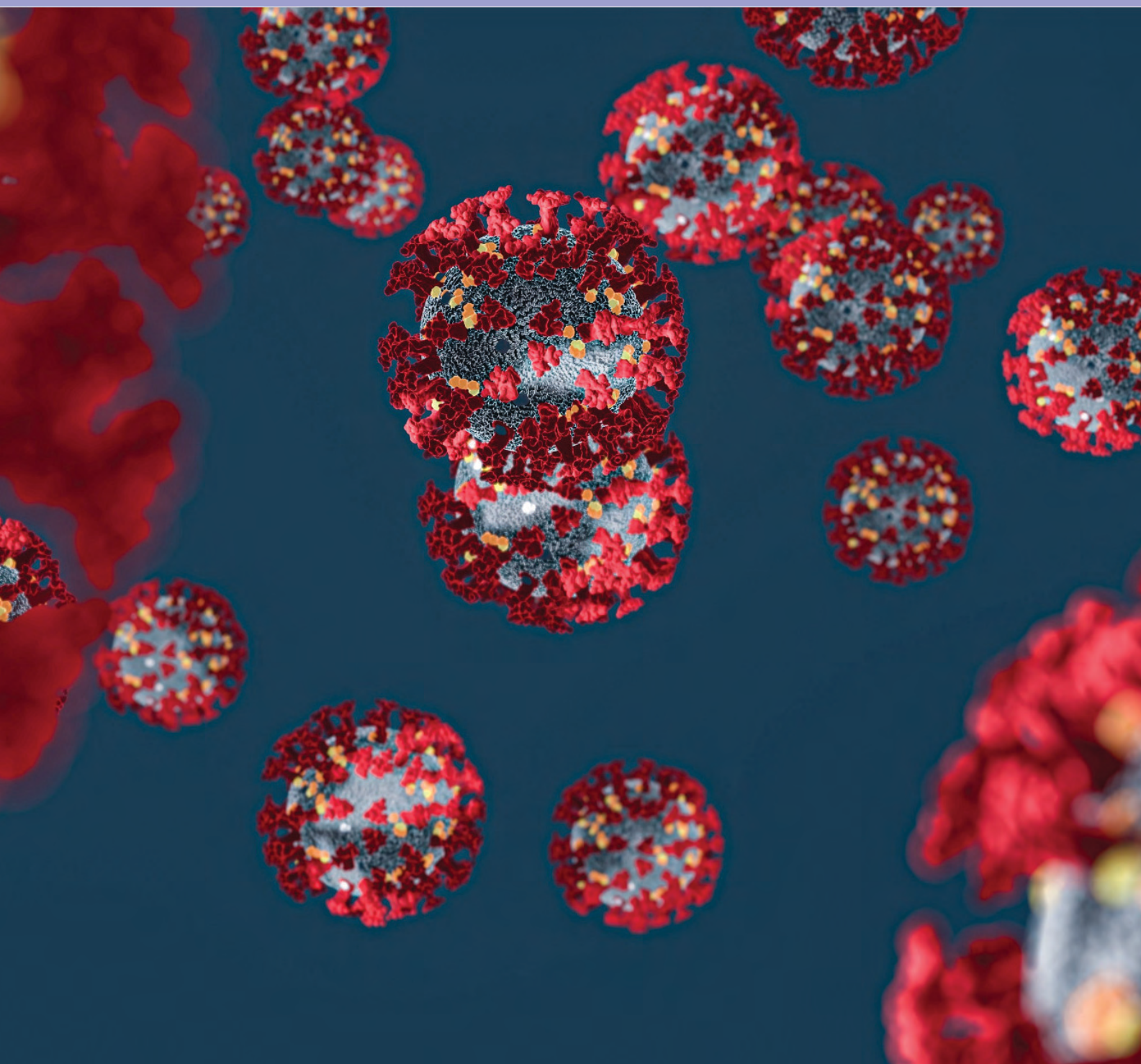

jaargang 51
nummer 03
april 2020

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Duitse rechters verbluffen
Terechte kritiek en onterechte hysterie
Religie volgens Sigmund Freud

Column Terzijde: Corona-virus
Pas op bij woorden en beeldspraak
Houd holocaust buiten veganisme-discussie

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u., inloop vanaf 19:30 u.
kosten € 3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: Afbeelding van [matthewafflecat](#) via [Pixabay](#)
Achter: Bezoek aan Auschwitz van Maarten Gorter,
november 2019

De Vrijdenker

jaargang 51 • nummer 03 • april 2020

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Sicco Polders</i>	3
Duitse rechters verbluffen	<i>Anton van Hooff</i>	4
Een discussie over niets	<i>René van Elst</i>	6
Terechte kritiek en onterechte hysterie	<i>Floris van den Berg</i>	10
Religie volgens Sigmund Freud	<i>Sicco Polders</i>	14
<i>Finissage</i> van Floris van den Berg (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	17
Houd de holocaust buiten de veganisme-discussie	<i>Maarten Gorter</i>	20
Pas op bij woorden en beeldspraak	<i>Anton van Hooff</i>	22
Aanval met Verweer, de pastoor en de ketter	<i>P. van Dorp / H. Schutjes</i>	24
<i>Nog meer 1913</i> van Florian Illies (boekbespreking)	<i>Enno Nuy</i>	26
Maart 2020 (gedicht)	<i>Alexander Wolff</i>	27
Column Terzijde: Corona-virus	<i>Sicco Polders</i>	27
De auteurs van dit nummer/Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

In verband met de maatregelen van het kabinet rond het Corona-virus zal de jaarvergadering van De Vrije Gedachte, die gepland stond voor zaterdag 9 mei, tot nader order niet doorgaan.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

René van Elst – eindredacteur
Raymond van Es
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Sicco Polders – hoofdredacteur
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72
8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl

Website: devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72
8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: info@devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

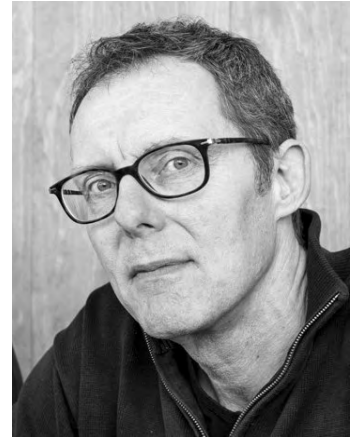
Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UJCGbnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Voorwoord

Ik had dit voorwoord willen schrijven vanuit mijn vakantieadres in Madrid. En ik had dan willen vertellen dat Spanje een land is waar onderdrukking door een dictator nog vers in het geheugen ligt. En dat niet alle Spanjaarden daarvan lijken te hebben geleerd. Zoals blijkt uit het nog steeds grote aantal Franco-aanhangers en de opkomst van de rechts-extreme partij Vox. En ik had u dan gewezen op de zorgwekkende ontwikkelingen in Europa. Bijvoorbeeld in Frankrijk waar de partij van de dochter van Jean Marie le Pen (“De gaskamers waren een detail in de geschiedenis”) populair is. Of in Polen, dat momenteel meer dan tachtig LHBT-vrije zones heeft: plekken waar lokale overheden uitdrukkelijk hebben verklaard deze ‘ideologie’ te verwerpen omdat die de traditionele Poolse waarden zou ondermijnen. Of in Duitsland, waar de opkomst van de Alternative für Deutschland (AfD) tot grote verontwaardiging en onrust leidt. En tot slot in eigen land met toenemend antisemitisme en een onuitputtelijke stroom haat die de sociale media dagelijks overspoelt.

Maar ik heb halsoverkop Madrid moeten verlaten en alle thema’s zijn op de achtergrond geraakt door een (nog) niet te beheersen virus dat alles beheerst. Politiek, economie, de dagelijkse gesprekken, er is geen ontkomen aan. Op het moment dat ik dit typ zullen de omstandigheden weer drastisch zijn veranderd. En wanneer u dit leest zijn we of net uit onze landelijke quarantaine, of hebben nog maanden van lockdown voor ons, of zijn we al aan de beterende hand of wellicht massaal ziek. Laat dit alles u er niet van weerhouden te genieten van de bijdragen in deze uitgave van de Vrijdenker. En neemt u de gelegenheid te baat ons deelgenoot te maken van uw gedachten. Wij mogen elkaar dan wel fysiek niet meer aanraken, de intellectuele uitwisseling van gedachten is (nog niet) belemmerd en voorziet, net als wc-papier, in de essentiële behoefte de boel een beetje rein te houden. Een behoefte die des te sterker wordt naarmate lichaam en geest van buitenaf bedreigd worden door virussen en inhumane ideeën.

Sicco Polders - hoofdredacteur

Prijs voor beste artikel 2020

Vrijdenken doen we niet alleen. Zonder structurele dialoog geen kritisch denken, geen structureel denken zonder kritische dialoog. Wij roepen u op mee te praten en te denken door middel van het geschreven woord. Heeft u zich geërgerd aan of verwonderd over iets; of zit u iets dwars en wilt u er vanaf: klim in de ‘pen’.

Schrijf een artikel dat des vrijdenkers is en verbaas ons met uw inzichten. Het beste artikel van 2020 wordt beloond met een eervolle vermelding, eeuwige roem en een waardebon van € 100,-. Voor de goede orde: de redacteurs komen niet voor de prijs in aanmerking.

Stuur uw bijdrage naar de redactie via het e-mailadres:
redactie@devrijegedachte.nl

Duitse rechters verbluffen: Jongensbesnijdenis en euthanasie

Anton van Hooff

Opnieuw hebben Duitse rechters op 26 februari 2020 voor een opzienbarende uitspraak gezorgd. De eerste keer dat hun onafhankelijk oordeelsvermogen mij trof was in 2012. Over deze zaak heb ik meermaals in *De Vrijdenker* geschreven, maar niet iedereen zal zich herinneren wat voor bijzonders er in dat jaar gebeurd is.

Keulen 2012

In Keulen werd een islamitische arts aangeklaagd wegens 'Körperverletzung' bij een mislukte besnijdenis. Het slachtofferdje van de mislukte ingreep belandde in een Keuls ziekenhuis, waarop de openbare aanklager een strafproces begon. In hoger beroep sprak het *Landgericht* hem vrij omdat hij uit 'niet verwijtbare onwetendheid' de wet had overtreden, maar in de overwegingen bij het vonnis spraken de rechters uit dat het recht op lichamelijke integriteit stond boven het recht van ouders om hun een religieuze opvoeding te geven (en dus zonder instemming van de wilsonbekwame betrokkene te laten besnijden). Grote opwinding in Duitsland. Het Israëlische land, dat duikboten geschikt voor het afvuren van illegale atoomwapens aan die 'rogue state' levert, zou wel eens beticht kunnen worden van Jodenhaat. Fluks werd er een wet doorheen gejaagd die jongensbesnijdenis wel toestond.

Nederland 2012

Indertijd heb ik als DVG-voorzitter geprobeerd mee te liften op de opwinding en in Nederland een actie tegen de acceptatie van jongensbesnijdenis te organiseren. Ik dacht aan een burgerinitiatief en deed een beroep op de Humanistische Alliantie, de overkoepeling van diverse seculiere organisaties. In het bijzonder sprak ik het Humanistisch Verbond aan. Dat had verse ervaring door het opzetten van het burgerinitiatief 'Uit Vrije Wil'. Bovendien heeft het verbond een (gesubsidieerde) beroepsstaf, terwijl *De Vrije Gedachte* uit principe geen betaalde krachten heeft. Maar het HV gaf niet thuis. Toen ik begin 2013 in een Amsterdams café een kennismakingsgesprek met de toen nieuwe HV-voorzitter Boris van der

Ham had, waren zijn eerste woorden 'Maar we doen niet mee aan een actie tegen besnijdenis, hoor.' De reden? Net als de Duitse politici ging het om de koudwatervrees beschuldigd te worden van Jodenhaat. Later gaf hij er een andere draai aan: DVG zou het HV opzadelen met de uitvoering, terwijl ik nota bene al een ontwerp voor een burgerinitiatief had gemaakt en beloofde alle ons ten dienste staande middelen in te zetten.

Begrijpen jullie nu dat ik als ik nog voorzitter was, me zou hebben verzet tegen het uitroepen van Van der Ham tot Vrijdenker van het Jaar 2018?

Ik hoop van harte dat het nieuwe bestuurslid Simon ten Kate erin slaagt het thema circumcisie opnieuw 'aan te snijden'.

Karlsruhe 2020

En nu is er een tweede verbluffend zelfstandige uitspraak van Duitse rechters gekomen. Die dateert dus van 26 februari jongstleden. Toen verklaarde het *Bundesverfassungsgericht* in Karlsruhe dat de wet van 2015 die Sterbehilfe verbiedt, ongrondwettig is, want hiermee wordt het grondrecht op zelfbeschikking geschonden. Natuurlijk reageerden kerkelijke autoriteiten diep geschokt op dit bewijs van weldenkendheid. Het zal echter, anders dan bij dat toelaatbaar verklaren van jongensbesnijdenis, moeilijk zijn om een uitspraak van het hoogste grondwettshof te ontcrachten. Heel anders dan in Nederland is het Duitse Grundgesetz namelijk wet. En ook tegengesteld aan Nederland, heeft het constitutionele hof het recht een wet op grondwettelijkheid te toetsen.

Opeens gaat Duitsland voorop als het gaat om straffeloos maken van assistentie van alle vormen van wat ik met een eigen neologisme 'eigendoding' noem (zo wordt de krampachtige vermijding van 'zelfmoord' door 'zelfdoding' vermeden – woorden doen er echt toe). En dat gebeurt in het land waar het woord Euthanasie een sinistere klank heeft door de nazi-massamoord op geestelijk gehandicapten. Ik herinner me nog de huiver waarmee mijn Duitse gehoor in 1998 reageerde op mijn schets van de Nederlandse euthanasiepraktijk.^[1]

Demonstratie voor het Landgericht Köln, 3 jaar na de uitspraak

Nederland 1886

Opgetogen reageerde ik op het Duitse vonnis met een lezersbrief, die prompt in NRC werd geplaatst. Ik wees erop dat het verbod op hulp in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht, artikel 294.2, een *Fremdkörper* ofwel een vreemde eend in de bijt is. Deze bepaling is in 1886 ingevoegd 'uit eerbied voor het leven als zodanig' zoals de Memorie van Toelichting verklaarde. Zo werd tegemoetgekomen aan het morele onbehagen over zaken als die van de militair geneeskundige Dettemeijer. Deze had in 1858 met zijn verloofde een suïcidepact gesloten: als de minister van koloniën hun geen toestemming gaf als getrouwd paar naar de Oost af te reizen, zouden ze hun leven beëindigen. Toen de weigering afkwam, slikten ze 'wit poeder'. Zij stierf, maar hij overleefde. Daarop werd hij aangeklaagd wegens moord. De Noord-Hollandse militaire rechtbank veroordeelde hem in 1859 ter dood,

Bundesverfassungsgericht bij de uitspraak over Sterbehilfe, 26 februari 2016

maar in hoger beroep sprak een paar maanden later het Hoog Militair Gerechtshof hem vrij, ‘want als zelfmoord niet strafbaar was, kon hulp daarbij dat ook niet zijn’, een heerlijk liberale uitspraak. Er is maar één parallel van een handeling die zelf niet strafbaar is, maar de hulp daarbij wel: ontsnappen uit de gevangenis is op zichzelf niet verboden – wel de eventuele (gewelds)misdrijven die daarbij begaan worden – maar de helpers van buiten maken zich wel schuldig aan een misdaad. ‘Onze’ hoogleraar Jeroen ten Voorde, die de bijzondere Leo Polakleerstoel in Groningen bekleedt en op 9 mei voorafgaande aan de algemene leden-vergadering zal spreken, maakte mij attent op de curieuze parallellie tussen de twee ‘exits’.

In elk geval zitten we sinds 1886 met een verbod op hulp bij levensbeëindiging. Door de euthanasiewet van Els Borst zijn sinds 1 april 2002 alleen artsen onder

Regt doende enz.,
 Verklaart den bekl. schuldig aan vergiftiging;
 Verklaart den bekl. vervallen van den militair stand, en condemneert denzelfden tot de straf des doods met den strop; met last, dat dit vonnis zal worden ten uitvoer gelegd binnen de stad Amsterdam;
 Condemneert den bekl. in de kosten en misen van de justitie, en in de kosten van den processe, des noods ter taxatie en moderatie van den Krijgsraad.
 (Wij vertrouwen, dat onze lezers ons dankbaar zullen zijn voor de mededeeling van dit belangrijke vonnis; belangrijk echter alleen, in ons oog, om de zonderlinge rechtsleer, die het predikt. Wat toch is het misdrijf, waarvoor de bekl. wordt ter dood veroordeeld? Waarvoor is het arme slagtoffer van dezen droevigen roman gestorven? Door zelfmoord. En wat heeft de bekl. gedaan? Hij heeft de zelfmoordenaar in haar bedrijf bijgestaan en geholpen. Er is dus medeplichtigheid aan zelfmoord. Niets meer, en niets anders. Maar de zelfmoord heeft in de hedendaagsche wetgevingen haar plaats niet meer in de rei der misdaden, die de menschen hebben te straffen. En sedert wanneer kan er medeplichtigheid zijn dáár, waar gene misdaad is? Maar genoeg. Een axioma behoeft geen betoog. De zaak is thans hangende bij den hooger regter, en wij voor ons gelooven niet aan de mogelijkheid van de bevestiging van dit vonnis. Wij hopen later, met de uitspraak van het hoog militair gerechtshof, een beknopt verslag te geven van de pleidooijen.
 Red.)

Het Weekblad van het Regt, het doods vonnis in eerste aanleg, met afwijzend commentaar

Het Weekblad van het Regt besteedde in de eerste maanden van 1859 veel aandacht aan de zaak Dettemeijer.

voorwaarden van vervolging vrijgesteld. Het is tijd het fossiele wetsartikel helemaal op te ruimen en de wijsheid van de Duitse rechters te volgen.

anton.van.hooff@online.nl

[1] Ik sprak toen over 'Tod und Todesfestellung in der Antike' en betrok daarin het gegeven dat Ardenen in de oudheid als instrumenten van de wil van een 'patiënt' zonder gewetensbezwaren polsaderen doorsneden of gif toedienden. Het was op de conferentie 'Der Tod im Kopf. Zur Geschichte des Hirntod-Konzepts', in Bad Homburg, 23 november 1998. We 'vierden' namelijk dat dertig jaar tevoren de Harvard Medical School de hersendood had erkend als het einde van het leven, waardoor organen snel ter beschikking kwamen voor transplantatie. Mijn omgewerkte referaat is verschenen als essay 'Thanatos and Asklepios. Wie antike Ärzte zum Tod standen', in: Thomas Schlich und Claudia Wiesemann (Hrsg), *Hirntod. Zur Kulturgeschichte der Todesfeststellung*, Suhrkamp Taschenbücher Wissenschaft 1525, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2001.

Een discussie over niets...

René van Elst

Nicht *wie* die Welt ist, is das Mystische, sondern *dass* sie ist. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* 6.44.

In het bekende Duitse jeugdboek *Die unendliche Geschichte*^[1] van Michael Ende (1929-1995) wordt het sprookjesrijk Phantasia allengs verzwolgen door een griezelig, steeds sterker wordend Niets. Dat wordt wel geïnterpreteerd als het verlies van de fantasie bij het volwassen worden. Mogelijkerwijs schreef Ende ook vanuit een vrees voor toenemend ongelooft, want hij had antroposofische sympathieën en zei in 1983 in een interview: "Für mich schaut die Welt so aus, daß der gesamte Kosmos wie ein riesiges Amphitheater von Göttern und Dämonen erfüllt ist (...). Wenn ich das nicht mehr glauben könnte, wüßte ich nicht, warum ich überhaupt leben sollte."^[2]

Wees gerust, we gaan het hier niet over sprookjes hebben, behalve dan de sprookjes die wel vaker in onze kolommen aan de orde komen. Het onderwerp van dit stuk is het begrip 'niets' en vooral hoe door de natuurkundige Lawrence Krauss wordt gedacht over de vraag waarom er iets is en niet niets. En wat was er vóór er iets was en zal er ooit een eind komen aan wat er bestaat, ongeveer zoals in Phantasia dreigde te gebeuren?

In den beginne

Wie de Bijbel, het heilig boek van het Christendom, openslaat, vindt als eerste zin dat alles ermee begon dat God de hemel en de aarde maakte^[3]. Wie of wat God is of was, wordt daarbij niet toegelicht. Het verhaal vervolgt ermee dat God na zijn eerste creatie zei dat er licht moest komen en zowaar, **toen kwam er licht** [prent van Gustave Doré]. God schiep dus deels met concrete handelingen, deels door dingen te zeggen.

De rest van dit overbekende verhaal – een van de vele, vele scheppingsverhalen die de mensheid in de loop van de geschiedenis heeft bedacht – ga ik hier niet navertellen.

Beperken we ons tot de eerste zin, die in de Statenvertaling van 1619 vertrouwd luidde: "In den beginne schiep God den hemel en de aarde." Wie dit als historisch feit aanvaardt, kan de vraag of er vóór den beginne ook iets was, alleen beantwoorden met: "Nee, het was het begin van alles, voordien was er dus niets, alleen God was er." Als je ervan uitgaat dat hemel en aarde samen Alles zijn en dat die geschapen zijn door God, moet je wel aannemen dat die schepping plaatsvond vanuit (het) niets.

De volgende vraag kan zijn: "Is God dan niet iets?" Het antwoord daarop pleegt te zijn, dat God puur geestelijk is, niet fysiek, dat hij buiten de materie staat, zelfs buiten ruimte en tijd. God wordt door gelovigen dus niet als "iets" beschouwd; als ongelovige moet je dan constateren dat het veronderstelde bestaan van God maar heel weinig verschilt van *niet* bestaan.

Schepping uit het niets

Reeds in de oudheid waren er wijsgeren, zoals Parmenides, die zeiden dat iets niet uit niets kan ontstaan, een begrijpelijke gedachte. De schepping is voor onze gelovigen echter een "creatio ex nihilo", een schepping uit (het) niets. Zij aanvaardden het idee dat iets uit niets kan ontstaan, op voorwaarde althans dat God dat wil. God is immers almachtig. De schepping uit niets is

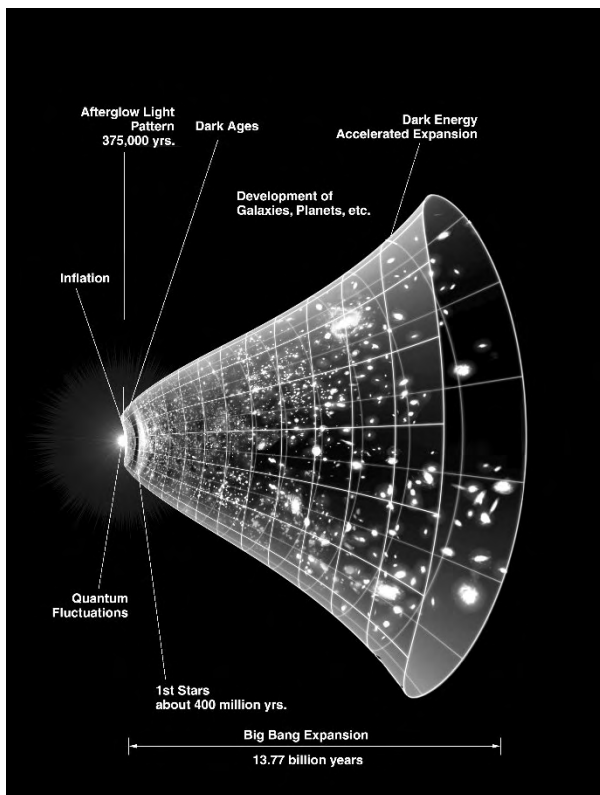
voor hen een wonder, iets wat buiten de natuurwetten om gaat, net als God zelf en andere wonderen die hij heet te kunnen verrichten.

Op de gelovige logica valt weinig af te dingen. Maar die gedachtegang is gebaseerd op geloof in een godheid en in religieuze tractaten uit een tijd dat de mensen nog geen kaas hadden gegeten van wetenschappen als de kosmologie. Als een reden voor het geloof in die godheid wordt gegeven dat alles wat bestaat, veroorzaakt is en dat dus ook het bestaan van Alles een (eerste) oorzaak moet hebben; als er eerst niets was, dan moet er wel een wilsactie van een almachtig onstoffelijk wezen zijn geweest.

Voor de hand liggende vragen van onze kant zijn dan, hoe het ontstaan van dat wezen zelf te verklaren zou zijn en hoe zo'n onstoffelijk wezen dat buiten ruimte en tijd staat, überhaupt ruimte en tijd en materie zou kunnen scheppen. En hoe kan "geest" bestaan zonder brein? Volgens de gelovige is God niet veroorzaakt, omdat hij een noodzakelijk bestaand en niet een toevallig bestaand wezen is; zijn almacht verklaart zijn scheppend vermogen; zijn breinloze bestaan is vergelijkbaar met dat van de onstoffelijke ziel, voor wie daarin gelooft.

Wij geven er de voorkeur aan te kijken naar de resultaten van wetenschappelijke waarnemingen. De astronomie van zeg maar de laatste 100 jaar leert ons dat er heel sterke aanwijzingen zijn dat alles wat wij nu kennen, is ontstaan en begonnen te evolueren bij de "oerknal (**Big Bang**)", bijna 13,8 miljard jaar geleden. Nu ligt het voor de hand om aan de wetenschappers te vragen of er vóór de oerknal iets was en hoe de oerknal is veroorzaakt. Op deze vragen is bij de huidige stand van de wetenschap geen antwoord mogelijk. Aannemelijk is dat er ook nooit een sluitend antwoord op zal komen. Meestal wordt aangenomen dat er voor de oerknal niets was. Verdergaande speculaties zeggen dat er iets meer omvattends zou kunnen zijn, waarin voortdurend

oerknallen plaatsvinden en heelallen in allerlei varianten ontstaan. Maar bij ontbreken van waarneembare feiten is "niets" op dit moment een aanvaardbaar standpunt voor wie Occam's scheermes scherp wil houden.

Ondanks alles kunnen ongelovigen en gelovigen elkaar dus vinden in de visie dat er "voor den beginne" niets was. De ongelovigen mogen dan wel van gelovige zijde de vraag verwachten hoe iets uit niets heeft kunnen ontstaan als daar geen goddelijke wonderdoener aan te pas is gekomen. Het wetenschappelijke antwoord is, of zou moeten zijn: "We weten het niet, want de omstandigheden aan het begin van de oerknal waren zo extreem dat de natuurkunde daar geen uitspraken over kan doen en nog minder kan dat over wat er misschien aan voorafging. Maar als er een verklaring voor de oerknal is, dan is dat een natuurkundige verklaring en niet een fraai verhaal over een onstoffelijke tovenaer."

Denken over niets

Als je onvriendelijk wilt zijn tegen iemand, kun je zeggen dat het hem/haar vast niet moeilijk zal vallen om aan niets te denken. Denken over niets is moeilijker; hoe moet je je iets voorstellen dat niets is? We hebben het nu niet over lege ruimte,

maar over het totale niets, dus over het afwezig zijn van de hele kosmos, inclusief de ruimtetijd en alle materie en energie en de kwantum-, elektrische en magnetische en Higgs-velden waarover de natuurkunde ons leert. In dat totale niets *is* er niets en het heeft geen afmeting; het heeft binnen noch buiten. Het totale niets heeft dus, bij ontbreken van enige eigenschap, alle kenmerken van niet bestaan. Daarom kun je met enig recht van spreken stellen dat het niet alleen niet bestaat, maar ook niet *kan* bestaan. Maar als het zou "bestaan", zou het dan een oneindige leegte zijn, waarbinnen nog iets – zoals wij het kennen –

zou kunnen bestaan? Het antwoord moet ontkennend zijn, want energie kan zich in dit volkomen niets niet voortplanten en materie als de onze is er niet zonder kwantumveld^[4]. Of zou het totale niets een soort negatieve leegte zijn, dus een volheid, een oneindig ondoordringbaar massief, waarbinnen ook niets kan bestaan en bewegen? Het verschil is per saldo niet groot.

"Een heelal uit niets"

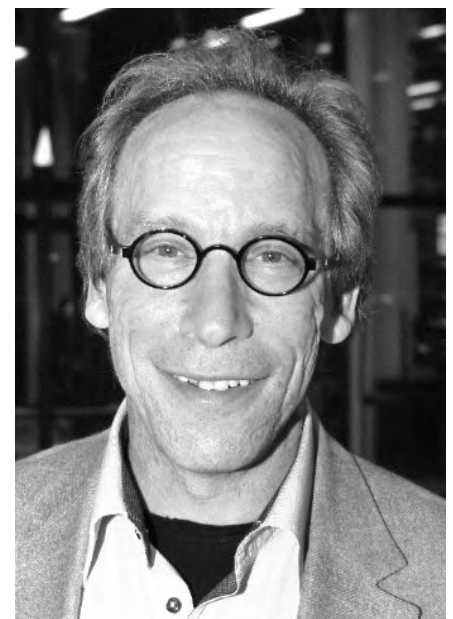
De Amerikaans-Canadese natuurkundige en kosmoloog **Lawrence Maxwell Krauss** (New York 1954; foto uit 2013 van Jozef van Giel op Wikipedia) heeft zich op het niets gestort in zijn boek *A Universe from Nothing. Why there is something rather than nothing* (2012). Bij het lezen van dit boek – wat toch iets moeilijker was dan ik vooraf dacht – stond voor mij vanzelfsprekend de vraag voorop of Krauss hard weet te maken dat het heelal uit niets is ontstaan. En heeft hij inderdaad een antwoord op de vraag *waarom* er iets is?

Makkelijk te begrijpen en iets wat sympathie voor hem opwekt, is in ieder geval dat Krauss vindt dat er geen bovennatuurlijk wezen aan onze kosmos te pas is gekomen. Hij windt geen doekjes om zijn atheïsme; dat hij goeie maatjes is met Richard Dawkins blijkt wel uit diens

lovende nawoord. YouTube voorziet trouwens in ruime mate in video's waarin de heren samen te zien en horen zijn. Ik vind op het internet voorbeelden van reacties van Krauss op kritiek, waaruit hij wat minder sympathiek naar voren komt, maar ach, *nobody is perfect*. Op ernstiger feilen kunnen de beschuldigingen wijzen (hij spreekt ze tegen) die aan zijn adres zijn geuit over *sexual misconduct*; voor meer informatie hierover verwijs ik u naar het Internet.

Reeds in de eerste zin van zijn voorwoord verklaart Krauss dat hij geen sympathie heeft voor de religieuze opvatting dat de schepping een schepper vereist. God opvoeren als verklaring noemt hij intellectuele luiheid. (p. xv) Deze en andere passages wijzen erop dat hij dit boek bedoelt als een discussiestuk in het *neverending debate* tussen gelovigen en ongelovigen.

Terecht past Krauss een wetenschappelijke benadering toe op de eeuwenoude vraag waarom er iets is, en niet niets. Allerlei onderzoek geeft er volgens hem aanleiding toe te denken dat *getting something from nothing* geen probleem is. (p. xiii) Wel is het hem gebleken dat filosofen en theologen een andere kijk op 'niets' hebben dan hij; zij beschouwen het als *niet zijn*, zonder dat dat duidelijk omschreven wordt.

Hij wil zich niet inlaten met wat hij noemt abstracte en nutteloze discussies over de aard van *nothingness*. Voor Krauss is 'niets' iets fysieks, zoals ook 'iets', vooral wanneer 'niets' wordt gedefinieerd als *afwe-*

zigheid van iets, namelijk van materie. Zijn ‘niets’ is niet het totale niets waarover ik hierboven schreef in de paragraaf *Denken over niets*, maar materiele ruimte, waarin natuurkundig gezien nog van alles kan gebeuren. Centraal staat daarbij het inzicht dat het grootste deel van de energie in het universum een nog onverklaarbare vorm heeft die het totaal van de lege ruimte doordringt (*dark energy*, waarover straks meer). Zo wordt in het voorwoord al tamelijk duidelijk wat het probleem is met dit boek. Het doet mij denken aan het boek *Warum es die Welt nicht gibt* van Markus Gabriel: het ‘bewijs’ dat de wereld niet bestaat wordt daarin geleverd door uit te gaan van een omschrijving van ‘die Welt’ die anders is dan je verwacht. Het uitgangspunt van Krauss is niet verkeerd, maar voldoet niet aan de verwachting van de argeloze (of religieuze) lezer. Dat maakt dit boek niet waardeloos; voor geïnteresseerden, die er een beetje moeite voor willen doen, bevat dit boek veel informatie over de wetenschappelijke kosmogonie, het verhaal van de astrofysici over het ontstaan en de ontwikkeling van het universum. En natuurlijk over het natuurwetenschappelijke niets à la Krauss.

Van niets naar iets

Het kosmogonieverhaal verpakt hij in een stuk wetenschaps-geschiedenis. Wie bijvoorbeeld de documentaire-serie *Cosmos* (2014, met Neil DeGrasse Tyson) heeft gezien, zal veel daaruit hier herkennen. We lezen hoe in de loop der decennia steeds duidelijker werd dat de Belgische priester/natuurkundige **Georges Lemaître** in 1930 het bij het rechte eind moet hebben gehad met zijn oerknaltheorie. Waarnemingen van met name de astronoom Edwin Hubble bevestigden dat het heelal niet statisch was, maar uitdijde. Dat maakte het aannemelijk dat het hele heelal ooit vanuit één punt is ontstaan. Zoals ik al zei, kan de natuurkunde geen uitspraken doen over dat oorsprongpunt, maar vanaf een fractie van een seconde na het begin van de oerknal kunnen er berekeningen op los worden gelaten. Een voorbeeld: berekend kan worden dat de temperatuur na 1 seconde 10 miljard graden moet zijn geweest. (p. 17) Uitkomsten van berekeningen inzake het ontstaan van materie

blijken te kloppen met de waargenomen verhouding tussen de hoeveelheden van elementen als waterstof en helium in het heelal, een sterk bewijs voor de juistheid van de oerknaltheorie.

Ook is berekend dat er meer materie moet zijn ontstaan dan we feitelijk waarnemen; tevens is vastgesteld dat sterrenstelsels veel meer zwaartekracht-uitoefenende materie bevatten dan zichtbaar is. De conclusie is dat er veel zgn. *dark matter* in het heelal is, die onzichtbaar is en waarvan de aard nog onbekend is. Het antwoord op de vraag of het heelal altijd door zal gaan met uitdijen, houdt nauw verband met hoe veel *dark matter* er is. Dat antwoord is bevestigend; dit wordt mede afgeleid uit de zgn. kosmische microgolf achtergrondstraling.

Die geldt ook als een bewijs voor de oerknal, namelijk als het restant van hoe de oerknal na de eerste ca. 300.000 jaar geweest moet zijn. Dit hier uitleggen zou te ver voeren, evenals uitleggen hoe Krauss komt tot de uitspraak dat 70% onvindbaar is van de energie die nodig is om het waargenomen toenemen van de uitdijng te verklaren. Die energie zit volgens Krauss in het niets, in de lege ruimte. Bekend (en meetbaar⁵¹) is dat in de lege ruimte door kwantumfluctuaties voortdurend ‘virtuele deeltjes’ verschijnen en weer verdwijnen. De theorie is nu dat de lege ruimte ook een afstotende kracht produceert, een vacuüm-energie, *dark energy* genaamd, die de sterrenstelsels uit-

eendrijft, zodat niets leidt tot méér niets. Uiteindelijk zal vanuit geen enkel sterrenstelsel nog een ander stelsel te zien zijn; het zal lijken alsof het Niets ons heelal heeft verzwolgen. Krauss heeft het over *2 trillion years from now*, dus over 2 biljoen jaar. We hoeven er nog niet wakker van te liggen. Intussen zijn de herkomst en aard van *dark energy* het grootste raadsel waar de natuurkunde voor staat.

Maar hoe is nu het heelal uit niets ontstaan? De stelling is dat het heelal nog steeds in zekere zin niets is, en dus ‘makkelijk’ heeft kunnen ontstaan, omdat de som van alle materie en energie weggestreept kan worden tegen de negatieve potentiële energie van de zwaartekracht. Het zou mooi zijn als u dit snapt, want uitleg hier voert te ver. Alles in het heelal, zoals sterren en sterrenstelsels, is voortgekomen uit kwantumfluctuaties die zich voordeden in wat in wezen niets was tijdens een periode van versnelde uitdijng (inflatie) heel kort na het begin van de oerknal. Tijdens de periode van inflatie werd de energie van de lege ruimte geconverteerd tot de energie van *iets*. Door de snelheid van de inflatie raakten de fluctuaties als het ware bevroren in de structuur van het heelal. In het patroon van de eerder genoemde kosmische microgolf achtergrondstraling en in de clusters van sterrenstelsels is dat nog te zien.

Waarom - daarom

Twee interessante thema’s die Krauss behandelt, maar die voor dit stuk minder van belang zijn, noem ik hier kort.

Mensen zijn geneigd te denken dat de natuurconstanten niet *zomaar* zijn zoals ze zijn, maar dat er iets “achter zit”. Zo kan iemand ook van de hoeveelheid energie in de lege ruimte zeggen dat die niet anders had kunnen zijn, omdat wij er anders niet waren geweest. Een reactie daarop kan zijn dat wij ontstaan zijn in een heelal waarin wij konden ontstaan, terwijl er misschien allerlei heelallen zijn waarin dat niet kon. Maar kunnen er inderdaad allerlei verschillende heelallen zijn? Krauss staat sympathiek tegenover het idee van een *multiverse*, dat biedt heel nieuwe mogelijkheden om ons bestaan te begrijpen, zegt hij (p. 175)

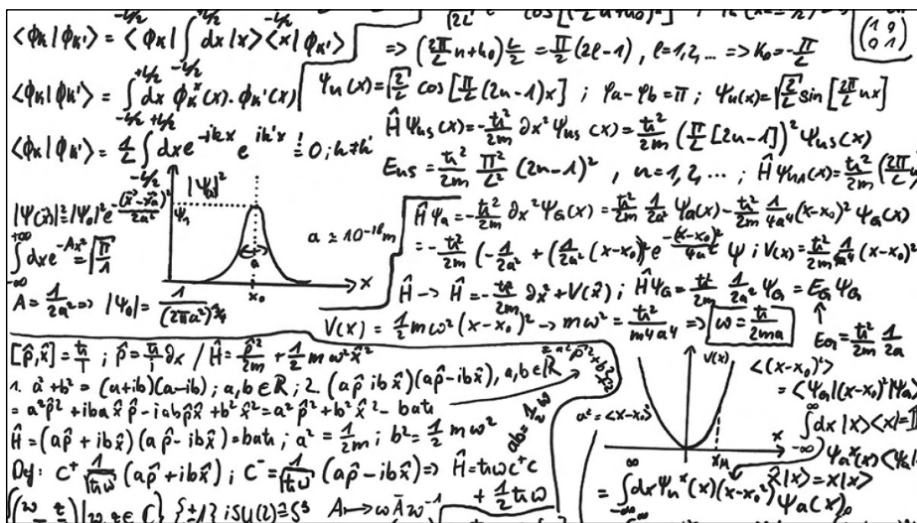
maar ik ga er hier aan voorbij hoe hij het verder behandelt.

De natuurwetten kunnen (als ze niet gedecreteerd zijn door een godheid) worden opgevat als de basis van het bestaan van alles. Het heelal en wij zijn een product van die wetten. Maar zijn ze eeuwig of zijn ze te herleiden tot een of ander natuurlijk proces, zijn ze noodzakelijk of toevallig? Als er een antwoord

tekracht, door de dynamiek van zwaartekracht en kwantummechanica. De kwantummechanica maakt het niets instabiel en de natuurwetten maken dat daar iets uit kan voortkomen. Let wel, deze paar zinnen zijn mijn gebrekkige samenvatting van een betoog van twee hoofdstukken; ik geef u hier slechts een indruk van waar e.e.a. over gaat. Ik heb 'uit lege ruimte' onderstreept om

Richard Dawkins herhaalt in zijn nawoord enige belangrijke punten uit het boek. Hij spreekt over het verschil tussen theologie en wetenschap: wetenschap werkt! en over hoe de wetenschap de eerste-oorzaak- en *fine-tuning*-argumenten heeft ontkracht. En nu heeft Krauss volgens Dawkins niet minder dan de beslissende slag toegebracht: de laatste troefkaart van de theoloog verkrumelt bij het lezen van deze pagina's, zegt hij. Dawkins ziet dit als een slag voor het bovennatuur-

Richard Dawkins

komt, dan via wetenschappelijk onderzoek, staat voor Krauss vast. Als je ervan uitgaat dat er meer heelal zijn, wordt het makkelijker aan te nemen dat de natuurwetten in ons heelal toevallig zijn zoals ze zijn en dat wij toevallig in dit heelal zijn ontstaan.

Krauss keert voorts terug naar de vraag waarom er iets is in plaats van niets. (p. 143) Hij wijst er op dat een 'waarom'-vraag doelgerichtheid impliceert en daarmee de betrokkenheid van een willend en handelend wezen. 'Waarom' wordt echter ook vaak gebruikt in de betekenis van 'hoe komt het dat ...?' en zo moet de onderhavige vraag ook gesteld worden. Krauss redeneert dat een uit niets ontstaan universum dezelfde eigenschap zou moeten hebben als het onze, namelijk dat de gemiddelde zwaartekrachtsenergie van elk object nul is. Iets kan ontstaan uit lege ruimte door de wisselwerking van vacuümenergie en zwaar-

nog eens te benadrukken dat Krauss niet over het totale niets spreekt, maar over ruimte, waarin 'onze' **kwantummechanica** en natuurwetten functioneren. Hij theoretiseert ook over het kwantummechanisch ontstaan van lege ruimte(s) in of uit een ruimteloos niets, *popping up* zoals de eerder genoemde virtuele deeltjes. Afhankelijk van het samenspel van de velden daarin zou zo'n ruimte exponentieel kunnen uitdijen en een heelal worden. (p. 168)

Langs deze weg komen we ook uit bij het al even genoemde *multiverse*.

Misschien heeft de vraag, waarom er iets is in plaats van niets, uiteindelijk net zo weinig zin als de vraag waarom de ene bloem blauw en de andere rood is, schrijft Krauss; ècht nuttig is het deelnemen aan de opwindende ontdekkings-tocht van wetenschappelijk onderzoek naar de processen die ons bestaan beheersen.

lijk denken (*supernaturalism*) die vergelijkbaar is met de gevolgen van het werk van Darwin. U begrijpt dat Dawkins hiermee flink wat kritiek en hoongelach over zich heeft afgeroepen.

[1] De verfilming ervan is in ons land uitgebracht met de titel *The Neverending Story*.

[2] Voor mij ziet de wereld eruit als of de hele kosmos als een enorm amfiteater gevuld is met goden en demonen (...) Als ik dat niet langer zou kunnen geloven, zou ik niet weten waarom ik zou moeten leven.

[3] Zo staat het geformuleerd in de *Bijbel in gewone taal*, NBG 2014

[4] De elementaire deeltjes worden tegenwoordig beschouwd als 'excitatie's in het kwantumveld.

[5] Zie hierover het onderwerp 'Casimireffect' op Wikipedia.

Terechte kritiek en ontorechte hysterie

Over doorgeslagen identiteitspolitiek

Floris van den Berg

Er zijn van die zaken waar mensen zich ontstellend kwaad over kunnen maken, zowel pro als contra. De hysterische toon her en der in de bundel *Diversiteit, identiteit en de culture wars* is daar een goed voorbeeld van. De lezer krijgt de indruk dat in Nederland zo'n beetje een burgeroorlog woedt of dat wij aan de rand ervan staan, en dat het met de politiek in Nederland dramatisch slecht gesteld is. Het bontst van alle bijdragen aan deze bundel maakt historicus Sid Lukkassen het, die elk gevoel voor proportionaliteit kwijt is. Nu lijkt het misschien of ik het oneens ben met het boek, maar dat is niet zo: ik erken het bestaan van een groot deel van de in het boek aan de orde gestelde problemen. Ik verschil er echter van mening mee als het gaat om de inschatting van de ernst van de problemen én over een aantal van de genoemde of gesuggereerde oplossingen. Enfin, het is van belang om secuur naar de analyses te kijken en het boek niet ongelezen te veroordelen vanwege een vooroordeel over de auteur(s).

Verlicht humanisme

Diversiteit, identiteit en de culture wars is een bundel essays onder redactie van filosoof en FvD-politicus **Paul Cliteur** en historicus en Aspekt-uitgever Perry Pierik, die beiden ook een eigen bijdrage aan de bundel leverden. In hun inleiding uiten zij hun ongenoegen over de mode van diversiteit in de maatschappij en politiek, met name over de ongedifferentieerdheid van het diversiteitsbegrip. In de politiek geldt dat diversiteit iets goeds is. Maar diversiteit van wat? En dat is waar de schoen wringt: wat voor diversiteit willen wij in de samenleving en wat is het criterium om te bepalen welke diversiteit goed is? Het lijkt momenteel of het links-politieke kamp van mening is dat *alle* diversiteit goed is, behalve dan rechtse diversiteit, want die neigt, volgens links, naar racisme en fascisme. Het politieke discours over diversiteit (blijkens bijvoorbeeld de zwarte piet-discussie) is verhit en mensen luisteren niet graag naar elkaars argumenten.

Zo hebben mensen een mening klaar over het onderhavige boek omdat het geschreven is vanuit rechts-conservatieve hoek. Nu klopt het dat de meeste auteurs in dit boek een soort van rechts-conservatieve signatuur hebben, maar in een gezond politiek debat is dat irrelevant. Het gaat erom te kijken wat de argumenten zijn, die worden aangedragen. Kritisch denken is veel werk en vereist handwerk (lezen) en denkwerk (reflectie).

Er is een groot probleem met het omhelzen van ongedifferentieerde diversiteit: "diversiteit kan slaan op ideologische diversiteit, politieke diversiteit, religieuze diversiteit, etnische diversiteit, linguïstische diversiteit, culinaire diversiteit, seksuele diversiteit – de mogelijkheden zijn eindeloos", aldus Cliteur en Pierik (p.8). Zij wijzen erop dat het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (1950) de mate van diversiteit juist beperkt. Het EVRM stelt, op ideologische gronden, namelijk een verlicht humanisme als een normatief kader waarbinnen diversiteit kan bestaan. Als we het met elkaar (dus politiek links en rechts) eens zijn over het feit dat diversiteit OK is zolang die zich geheel binnen het EVRM afspeelt, dan is alles pais en vree en kunnen we ons gezamenlijk bezighouden met zaken die echt belangrijk zijn: het afwenden van de ecologische crisis.

Ondergang

Sid Lukkassen haalt er werkelijk van alles bij voor zijn stelling dat in Nederland de beschaving op instorten staat. Volgens hem is er sprake van een 'doodsdrift in het huidige Europa' in een 'hopeloze tijd'. Lukkassen is totaal verslingerd aan het sprookje van Spengler over de ondergang van het Westen door verweking van de cultuur. Hij heeft geen boek nodig, maar een flinke emmer koud water.

Gelukkig vind ik bij het essay van Cliteur meer argumentatie. Cliteur begint met een – mijns inziens hartverwarmend – citaat uit het regeerakkoord 2017-2021: "In Nederland is iedereen gelijkwaardig en heb je de vrijheid om te houden van wie je wilt en om zichtbaar jezelf te kunnen zijn. Waar die vrijheid wordt beknut, er gediscrimineerd wordt of zelfs mensen niet veilig zijn, treedt de overheid actief op." Ik lees hieruit dat de overheid serieus werk maakt van bestrijding van alle vormen van discriminatie. Maar met de uitvoering van dit beleidsvoornemen gaat het mis, volgens Cliteur: "De overheid begint met ronkende taal over gelijkwaardigheid, de vrijheid om te zijn wie je wil zijn, beloftes over actief optreden, maar dat optreden richt zich niet op de groep waarvan de homoseksuelen het meeste te duchten hebben [namelijk moslimmannen, FB]." (p. 42) Politicus Geert Wilders bekritiseert moslims vanwege hun homofobie en discriminatie van homo's (en afvalligen en vrouwen en ongelovigen), maar hoewel zijn woorden in lijn liggen met het regeerak-

koord, wordt hij zelf beschuldigd van racisme en discriminatie en intolerantie. Cliteur: "Ineens zijn dan dader en slachtoffer omgewisseld." (p. 43). Dit is een voorbeeld van verblinding door politieke affilatie. Doordat Wilders is ingedeeld in een bepaald vakje op het politieke speelveld, wordt er door tegenstanders niet meer gekeken naar wat hij zegt, immers alles wat hij zegt is bij voorbaat al fout. (Groen) Links moet onder ogen durven zien, hoe pijnlijk dat voor het eigen (on)gelijk dan ook is, dat Wilders een goed punt heeft met zijn kritiek op homofobie in de islam. Cliteur is cynisch over het gebrek aan politieke wil om dit probleem onder ogen te durven zien en bereid te zijn er wat aan te doen: 'Die actieve overheid hoeft namelijk niet meer te presteren op punten waarop het lastig is resultaten te boeken. En aanschuiven aan de *'Iftar'* is eenvoudig, leuk bovendien, en het vermanend toespreken van de burgerij over discriminatie is ook niet zo moeilijk. Maar Marokkaanse jongeren in het gareel krijgen is heel lastig en onze politie slaagt daar dan ook totaal niet in.' (p. 43)

Identiteitspolitiek

Paul Cliteur analyseert identiteitspolitiek en hij begint met een verhelderend onderscheid: 'Identiteitspolitiek is gebaseerd op: (i) een morele kritiek op reële misstanden in de wereld (althans ten dele reëel) en (ii) een strategie waarmee men deze misstanden wil bestrijden.' (p. 54) Van Cliteur geloof ik dat hij oprecht tegen discriminatie is, van vrouwen, homoseksuelen, mensen met of zonder geloof of mensen met een niet-Nederlandse achtergrond. Maar, en ik vermoed dat dit een blinde vlek van Cliteur is, een deel van de rechtse achterban (PVV en FvD) denkt over de gelijkwaardigheid van mensen niet hetzelfde. Ik zou nog een derde element willen toevoegen aan de twee punten van Cliteur, namelijk (iii) een inschatting van de ernst van het probleem. Mensen kunnen van mening verschillen over hoe ernstig het probleem is. In hun toemeloze boosheid en frustratie zijn de auteurs, met **Lukkassen** voorop, het perspectief uit het oog verloren, wat niet wil zeggen dat zij geen punt hebben.

Een bezwaar van identiteitspolitiek volgens Cliteur is de erosie van het nationaal verband. Doordat mensen zich primair identificeren met een smalle (achtergestelde) groep – nieuw tribalisme – staat de nationale identiteit niet meer voorop. Dit kritiekpunt van Cliteur is een bruggetje naar een ander kritiekpunt van hem (en van de FvD en PVV): de Europese Unie. In de EU wordt de nationale identiteit opgelost in een groter verband. Per-

soonlijk vind ik dit juist een pre, maar ik begrijp de scepsis hierover.

Schaamte

Cliteur somt een aantal in zijn ogen vermaledijde punten van identiteitspolitiek op. Zoals de veranderingen in het onderwijs en de aandacht voor de zwarte bladzijden uit de vaderlandse (pardon: nationale) geschiedenis. Cliteur schrijft: 'studenten, aankomende intellectuelen, wordt geleerd dat hun eigen cultuur iets is om zich voor te schamen.' (p. 64) Ik vind inderdaad dat er veel in de eigen cultuur zit om te bekritisieren (maar nog meer in andere culturen) – maar er zijn wel degelijk zaken om trots op te zijn, zoals de liberale abortus- en euthanasiewetgeving. Als ik denk aan de historische Nederlandse cultuur dan zie ik intolerantie (al was die in omringende landen nog erger), kolonialisme, christendom, discriminatie (van vrouwen), gebrek aan democratie, geen aandacht voor allerlei hulpbehoevenden, gebrek aan mensenrechten en de monarchie. En, in de moderne tijd: milieuvervuiling, grote multinationals die mensen uitbuiten en milieuschade veroorzaken en de onnoemelijk grote bio-industrie. Gezien deze punten schaam ik me om Nederlander te zijn en terecht! Tegelijkertijd laaf ik mij aan de Nederlandse (en de internationale) cultuur.

Cliteur en anderen in de bundel hekelen de westerse zelfhaat. Maar wat wordt er precies mee bedoeld?

Ik haat alle vormen van onderdrukking waar Nederland zich schuldig aan heeft gemaakt en zich nog steeds schuldig aan maakt. Ik haat de bio-industrie en iedereen die erin eraan meewerkt. Maar ik ben tegelijkertijd blij om in Nederland te leven en ik wil eraan werken om Nederland een nog beter land te maken met minder slachtoffers. Cliteur is toch ook wel diep afgedwaald in de krochten van cynisme, wellicht door het doldrieste roep-toeteren van Lukkassen en Baudet: 'Er zal een grote omslag in het denken moeten plaatsvinden en westerse intellectuelen zullen weer moeten gaan kiezen voor westerse democratische rechtsstaten en niet meer voor de krachten die alles in het werk stellen deze te vernietigen.' (p. 72) Zo krijg je het gevoel in een door geweld en terreur geteisterd Afghanistan te wonen terwijl we in het statistisch vredelievende en welvarende, goed georganiseerde, tolerante Nederland wonen.

De natiestaat

Cliteur is een liberaal democratisch nationalist, helaas zijn lang niet alle nationalistena liberaal democraten. De nationale staat, zo betoogt hij, is 'een gemeenschap van mensen die op een stuk grond wonen' en 'een democratische rechtsstaat willen vestigen' en deze 'verdedigen tegenover iedereen die de waarde ervan wil betwisten.' (p. 73) OK, maar hoe zit het dan met nationale staten die geen democratische rechtsstaten zijn? En hoe zit het met mensenrechtenschendingen (of breder gezegd: slachtoffers) in landen die wel een democratische rechtsstaat zijn? Ik denk dat ik hierover van mening verschil met Cliteur. Ik ben een kosmopoliet. Ik ben niet enkel Nederlander en ik geloof niet in staten. Natiestaten zijn historisch contingente eenheden die wellicht makkelijk zijn om zodanig te organiseren dat er zo min mogelijk slachtoffers zijn. Want dat is waar het om gaat: we moeten ons als mensheid zo organiseren dat er zo min mogelijk

slachtoffers vallen. En ja, ik weet ook dat zo iets utopisch is en dat natiestaten een pragmatische noodzaak zijn om hier vorm aan te geven. Maar, in tegenstelling tot Cliteur, zie ik in de Europese Unie de mogelijkheid om minder slachtoffers te maken door mensenrechten in een groter verband te implementeren (zoals het homohuwelijk) en vanuit daar over de wereld uit te rollen.

Cliteur benadrukt de noodzaak van een 'identitaire oriëntatie op de eigen natiestaat' (p. 74) Nu struikel ik over het woord 'identitair'. Het woord betekent letterlijk: op identiteit gericht. Er lijkt dus niets mee aan de hand. Identitaire bewegingen zijn echter dikwijls extreemrechtse en extreem nationalistische bewegingen met dikwijls een discriminatoir (antibuitenlander) ressentiment. Nu weet ik zeker dat Cliteur bij hoog en bij laag zal beweren dat hij de term zo niet bedoelt, maar als dat zo is, is het verre van handig om dit woord te gebruiken. Cliteur flirt in zijn herhaaldelijk gebruik van het woord identitair met extreem rechts, terwijl hij zelf beweert voor een nationalistisch georiënteerd liberaal democratisch burgerschap te pleiten.

Immigratie

Rechtsfilosoof Afshin Elian benadrukt de problemen van immigratie. Ten eerste de vraag voor hoeveel immigratie er in Nederland en andere westerse landen, nog plaats is de komende decennia waarin een toenemende stroom van immigratie uit niet-westerse landen te verwachten is. En ten tweede de vraag of er voldoende sprake is van integratie van immigranten in Nederland zodat er sprake kan zijn van een gedeeld democratisch burgerschap. Dat zijn prima vragen. Elian besteedt dan echter nog flink wat aandacht aan ideologische literatuurkritiek, zoals die op dit moment vooral in de Verenigde Staten woedt, waarbij het onderwijsaanbod – dat wil zeggen welke au-

teurs worden bestudeerd – wordt gemeten aan hedendaagse maatstaven van inclusiviteit en recht. Het moge duidelijk zijn dat veel van de literatuur daaraan niet voldoet op punten als slavernij, vrouwenonderdrukking, standenmaatschappij en uitsluiting van homoseksuelen. Dat is allemaal waar en het lijkt mij ook goed om je daar als lezer van bewust te zijn, maar het lijkt mij dat het idiotoot is om censuur te plegen op het bestuderen van de geschiedenis door politiek incorrecte werken te weren. Dat is gelukkig ook wat Elian bepleit: niet de canon censureren.

Terzijde vraag ik me dan af of de ideologische drammers zich ervan bewust zijn dat geschriften als de Bijbel en de Koran niet politiek correct zijn en volgens hun eigen logica dan ook uit het curriculum geweerd moeten worden. Nu ik hier toch over nadenk: ik ben er ook niet zeker van of Marx *himself* wel helemaal politiek correct is voor alle LHBTQenz. Om te voorkomen dat de conclusie van Elian (en mij) gemist wordt: prima om kritiek te hebben op allerlei denkers, maar het is pertinent verkeerd om je alleen te beperken tot denkers die volkomen in jouw straatje passen.

Islam

'Je kunt niet met iemand in hetzelfde huis wonen als je weet dat die persoon je wil vernietigen' (p. 99) schrijft **Darya Safai** in een vlammend betoog over haar verbazing over de westerse blindheid voor het gevaar en de intolerantie van islam. Safai is gevlucht uit de theocratische dictatuur en zet zich thans in het westen in voor vrouwenrechten. Even verder schrijft ze: 'Wie de islam bekritiseert, mogen we niet wegzetten als islamofob, maar moeten we toejuichen.' (p. 110)

Inderdaad lijkt de communis opinio heden ten dage dat islamkritiek een vorm van islamofobie of racisme is. Ik heb trouwens al eens eerder betoogd dat ik wel degelijk islamofob ben: ik ben bang voor de islam. Wie deze angst wegwuift moet maar eens een kopie van een beruchte Mohammedcartoon achter het raam van zijn auto plakken... Ik citeer haar krachtige conclusie: "Elke vorm van naïviteit over het islamisme en de islamitische wereld zou onze samenleving fataal kunnen worden. De islam blijft zich verspreiden en is blijkbaar niet te stoppen. Daarom moeten we ons er meer vastberaden dan ooit tegen verzetten."(p. 110)

Het is een onbegrijpelijke kronkel dat linkse politieke partijen die altijd zijn opgekomen voor de rechten van vrouwen en homoseksuelen, nu ook moslims omarmen en zich daardoor niet verzetten tegen intolerantie tegenover vrouwen, andersdenkenden en homo's. Religiekritiek is niet links of rechts. Links en rechts in de politiek zijn het, in theorie althans, eens over mensenrechten en elke ideologie die moeite heeft met mensenrechten is derhalve door beide te bekritisieren, dus ook islam, orthodox christendom en jodendom.

Herkerstening etc.

In een extreem slecht geschreven opstel breken Theo Francken en David Dessin een lans voor het christendom en zelfs voor een soort herkerstening van Europa. Cliteur is een uitgesproken atheïst en criticus van religie, zoals blijkt uit zijn *Atheïstisch woordenboek* (2015). Hoe kan het dan dat een dergelijk pleidooi is opgenomen in de bundel waarvan Cliteur redacteur is?

Pamela Pinas, een boze student en blogger met conservatieve politieke voorkeuren, mocht in deze bundel ook een opstel schrijven. Volgens haar lijkt Nederland in 2019 op een nachtmerrie: 'Academici en leraren zijn veranderd in activisten en doen er alles aan om leerlingen en studenten over te halen progressief te blijven of te worden [...]' (p. 139). Er wordt door haar niet verwezen naar bronnen waaruit dit blijkt. Het lijkt me dat zij haar mening baseert op persoonlijke ervaringen en wellicht op verhalen van andere studenten. De vraag is of dit veralgemeeniseerd mag worden.

Publicist **Renzo Verwer** heeft een interessante journalistieke bijdrage aan de bundel met een casus over een kinderboek over Suriname uit de Openbare Bibliotheek in Amsterdam (OBA) dat na een klacht over discriminatie werd verwijderd van de open afdeling naar het depot. Verwer schrijft: 'Maar wat nu, vroeg ik me af, wanneer een groep mensen zich aan de koran stoort, aan Gerard Reve of aan een boek van Robert Vuijsje over negerinnen?

Worden die boeken dan ook verwijderd?' (p. 168). Goede vraag! Welke boeken moeten er in het open depot staan? Alleen boeken waaraan niemand (nog) aanstoot heeft genomen? De vraag van Verwer is terecht: wie bepaalt welke boeken er verborgen worden gehouden? Wijsbegeertestudent Jesper Jansen doet een interessante duik in het zakje met zijn analyse van het in Nieuw Zeeland, Australië en het Verenigd Koninkrijk verboden manifest *The Great Replacement: towards a new society* van de massamoordenaar Benton Tarrant die op 15 maart 2019 vijftig moslims in twee moskeeën in Christchurch doodschoot.

De bundel sluit af met een wat saai maar weldoordacht opstel door de nestor van het democratisch (wereld)burgerschap, **Wim Couwenberg** (oprichter van het blad *Civis Mundi*), waarin hij pleit voor democratisch burgerschap. Couwenberg is in december 2019 op 93-jarige leeftijd overleden. Hij pleit voor een 'democratisch burgerschapsbesef tezamen met een ontwikkeld nationaal identiteitsbesef waardoor de inwoners zich als (staats)burgers actief betrokken voelen bij het wel en wee van hun land.' (p. 245)

Reflecteren

'Diversiteit is mooi maar we hebben wel een bindmiddel nodig om al die verschillende mensen en culturen bij elkaar te brengen en echt harmonieus en vreedevol samen te laten leven', schrijft Darya Safai (p.108-109). *Diversiteit, identiteit en de 'culture wars'* is terechte kritiek op het doorgeslagen identiteitsdenken, maar de hysterische toon die her en der in deze bundel wordt aangeslagen lijkt me zwaar overtrokken en disproportioneel. Bovendien hebben de *social justice warriors* een punt om aandacht te geven aan emancipatie van minderheidsgroepen, alleen de manier waarop ze dat doen is lang niet altijd consistent liberaal-democratisch en dat is waar de critici van diversiteitspolitiek een goed punt hebben. Ik zeg het nog maar een keer voor de azijnpissers van beide zijden: Nederland is een grotendeels gerealiseerde utopie, een paradijs op aarde. We moeten de puntjes op de 'i' zetten en zorgen dat iedereen zich in vrijheid kan ontplooien en dat de vrijheid en veiligheid van iedereen gewaarborgd wordt, maar dat zijn zaken die tot de mogelijkheden van politiek beleid behoren. Het is zaak om goed te reflecteren op wat ons bindt en waarom. Het is niet de geschiedenis, het is niet de taal, het is de wil om samen te leven in vrijheid en vrede.

Religie volgens Sigmund Freud

Sicco Polders

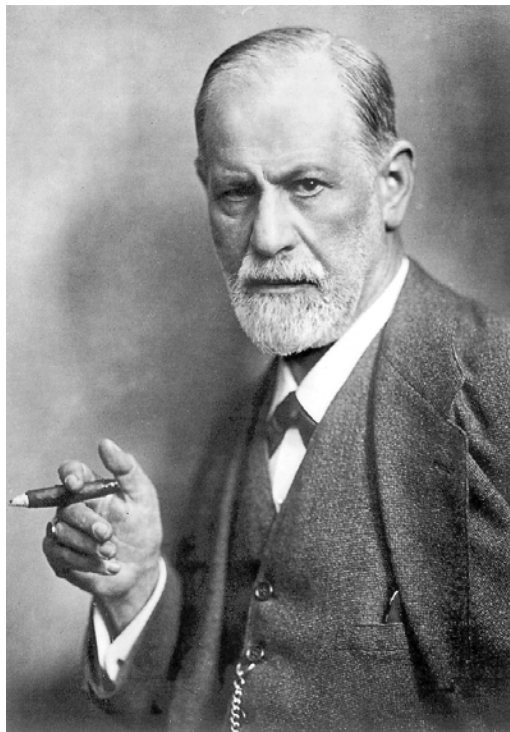
Eduard Douwes Dekker (1820-1887) gebruikte het pseudoniem Multatuli voor het eerst bij een publicatie van een tekst in 'De Dageraad', de voorloper van 'De Vrijdenker'. In 1859 plaatste het blad zijn *Geloofsbelydenis*. Des te meer reden voor ons om aandacht te besteden aan Multatuli. Ik doe dat indirect omdat ik weinig van Multatuli heb gelezen, alleen de *Max Havelaar*. En dat vond ik niet om doorheen te komen. Verplicht op de middelbare school maar dodelijk saai, al lag dat waarschijnlijk aan mijn onbegrip. Maar nu ik 53 ben en hopelijk wat wijzer ontgaat mij nog steeds de grote aantrekkingskracht van het werk, behalve dan de maatschappelijke relevantie ervan. Zijn andere werk, zoals de *Ideeën* en zijn brieven, kan ik niet beoordelen. Wel weet ik dat de neuroloog en psychiater **Sigmund Freud** (1856-1939) het tot zijn favoriete literatuur rekenende. Freud probeerde Multatuli zelfs in het Nederlands te lezen. Hij waardeerde diens vrijdenkersattitude, zoals zijn pleidooi voor eerlijke seksuele voorlichting aan kinderen.

Een korte schets van Freuds leven

Over Freud wil ik het hier hebben. Veel van de theorieën van de grondlegger van de psychoanalyse zijn achterhaald. Zoals dat het libido ons gedrag volledig bepaald; kunsttuitingen zouden bijvoorbeeld voortkomen uit onderdrukte seksualiteit. Of zijn theorie dat wij allemaal met onze vader concurreren, hem onbewust zelfs willen vermoorden en met onze moeder zouden willen trouwen. Daarentegen is Freuds idee over het grote belang van 'het onbewuste' voor ons gedrag van grote invloed geweest op de Westelijke cultuur - van de literatuur tot aan de cinematografie. En dat wat hij schreef over het ontstaan en het succes van religie blijft het lezen waard.

Freud was Joods maar beleed de Joodse religie niet. Zijn vader leerde hem Hebreeuws en vertelde graag over de Joodse tradities, maar was geen trouw bezoeker van de synagoge. Het was een rustige man, die

zijn derde zoon - de eerste uit zijn tweede huwelijk met een veel jongere vrouw - overlaadde met liefde, maar tegelijkertijd niet voldeed aan het ideaalbeeld van de jonge Sigmund. Toen zijn vader hem waarschuwde voor het alom aanwezige antisemitisme in Oostenrijk, en vertelde hoe op een dag een Christen zijn hoed afsloeg en hem toesnauwde niet als Jood op het trottoir te lopen, en hij vervolgens rustig zijn hoed oppakte en op de weg ging lopen, schokte Freud dat dusdanig dat hij zich vanaf toen voornam om nooit zo gedwee te reageren als zijn vader.

Gedurende zijn gehele leven heeft Freud met antisemitisme te stellen gehad. Voordat hij overleed aan een hem al jaren kwellende kanker moest hij vluchten voor de Nazi's. In 1938 werd hem de mogelijkheid geboden het door Nazi-Duitsland geannexeerde Oostenrijk te ontvluchten, mede omdat zowel Roosevelt als Mussolini uit respect voor zijn verdiensten erop hadden aangedrongen hem te laten gaan. Samen met zijn naaste familie mocht hij naar Engeland, maar niet voordat hij een document had on-

dertekend waarin stond dat hij goed was behandeld door de Gestapo. Freud stemde ermee in en voegde eraan toe: "Ik kan iedereen de Gestapo van harte aanbevelen." Een jaar later sterft hij, zonder ooit getuige te hoeven zijn geweest van de poging tot massale uitroeiing van zijn volk. Hij liet zes kinderen na.

Pseudowetenschap

Tegenwoordig kan er nog weleens lacherig worden gedaan als Freud ter sprake komt. Zijn theorieën worden niet alleen bewierookt maar even zo vaak gehoond, en zijn wetenschappelijke werk is bekritiseerd, mede door de filosoof Sir Karl Popper (1902-1994). Freuds psychoanalyse was volgens Popper het toonbeeld van pseudowetenschap. Popper gaf Freuds psychoanalyse het predicaat pseudowetenschap omdat hij wetenschappelijke activiteit definieert als het opzetten van theorieën aan de hand waarvan veel voorspellingen kunnen worden gedaan die weerlegbaar moeten zijn. Dat waren de uitspraken van de psychoanalyse niet, volgens Popper. Gebeurtenissen verklaren aan de hand van jeugdbelevissen, of zoals Freud zou zeggen trauma's, is niet wetenschappelijk omdat de verklaring altijd wel ergens voor geldt. Een theorie moet juist riskante voorspellingen doen die kunnen worden getest. En indien ze niet worden weerlegd mogen we ze als voorlopig waar beschouwen. Hoe onwaarschijnlijker de voorspelling, hoe meer nieuws we hebben geleerd van de wereld als de voorspelling niet wordt gefalsificeerd. Stel, er loopt een man langs de grachten terwijl er op hetzelfde moment een kind in de gracht ligt dat dreigt te verdrinken. Freuds theorie van het eerder genoemde oedipuscomplex kan zowel verklaren waarom de man probeert het kind te redden als waarom de man zou doorlopen en het kind laat verdrinken. Freud is als een waarzegster die voorspelt dat u komende tijd uw geluk in de liefde zal vinden. Een vage voorspelling die altijd wel uitkomt. Een goede waarzegster voorspelt dat u aanstaande woensdag verliefd wordt op

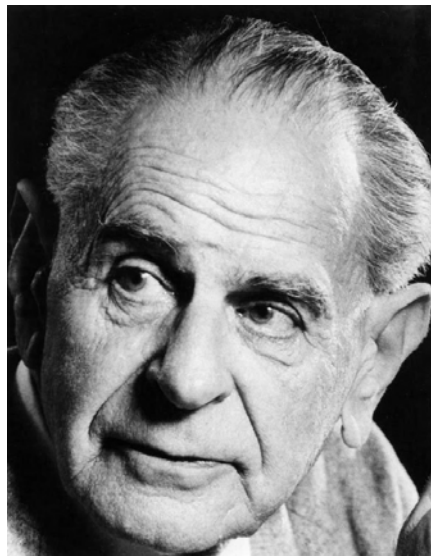
een roodharige dame in de trein naar Utrecht-Centraal met wie u een relatie begint en van wie u vier maanden later weer scheidt vanwege haar alcoholprobleem. Kortom, Freud deed onweerlegbare uitspraken en bedreef daarmee pseudowetenschap. Het lijkt mij dat Popper zich hier vergaloppeerde. Niet alle theorie van Freud is onweerlegbaar. Zijn idee dat trauma's slechts kunnen genezen door herbeleving is wel degelijk weerlegbaar. Sterker, het is weerlegd door het spontane herstel van sommige getraumatiseerde patiënten. De begrenzing die **Karl Popper** tracht aan te brengen tussen wetenschap en pseudowetenschap op basis van falsificeerbare uitspraken is niet altijd houdbaar.

Freud en religie

Na te zijn afgedwaald over de eventuele mankementen van Freuds wetenschappelijke gedachtegoed een korte schets van zijn ideeën over religie. In *Totem en taboe* beschrijft Freud hoe religie is ontstaan uit een misdaad. De mens leefde in kleine groepen met één leider, meestal de oudste en sterkste, die alle vrouwen bezat. Freud noemt dat de vaderfiguur. Deze heeft zijn zoons verdreven als toekomstige rivalen. Maar op een dag komen de broers terug om wraak te nemen op hun vader. Hij heeft hen groot onrecht aangedaan, vooral door zijn alleenrecht op seks met alle vrouwen. Zij vermoorden hun vader en eten hem op. Maar daarmee verdwijnt hun vaderliefde niet en ze beginnen zich schuldig te voelen. Aangezien de broers herhaling willen voorkomen respecteren ze voortaan elkaars rechten, zie hier het ontstaan van moraal volgens Freud. Daarnaast veroorzaakt de nog steeds sterke aanwezigheid van de dode vader de behoefte bij de broers om een mythisch beschermingsymbool, een totem, te creëren. Deze vervangt de vader en mag nooit worden gedood. Door de tijd heen verwerft dit symbool een goddelijke, onaantastbare status. Volgens Freud hebben we hiermee de oudste bron van religie.

Maar waarom zou de mens eigenlijk religie nodig hebben? Freud gelooft dat de mens een fragiel, hulpeloos en bang wezen is. Hij vergelijkt deze menselijke angst met de natuurlijke angst van een kind voor zijn vader. Wordt de mens gecon-

fronteerd met het lot dan heeft hij steun nodig. Religie is een door de mens gecreëerde illusie die hem veilig doet voelen en die zijn angst bevestigelt. Hij schrijft in de *Toekomst van een illusie*: "Zo wordt een schat van voorstellingen geschapen, ontstaan uit de behoefte om de menselijke hulpeloosheid draaglijk te maken, opgebouwd uit het materiaal van herinneringen aan de hulpeloosheid van de eigen vroege jeugd en die van het mensdom."^[1]

Vervolgens stelt Freud dat de mensen hun religieuze voorstellingen beschouwen als hun kostbaarste bezit. Zonder religie zou het leven als ondraaglijk worden ervaren. Maar hij probeert aan te tonen dat deze waardering van religie onterecht is. Zo is er helemaal geen degelijk, actueel bewijs voor de religieuze leerstellingen, de bijbelse verhalen en de openbaringen. En wat als bewijs wordt opgevoerd stamt uit een ver verleden. Ooit heb ik een dag in Lourdes doorgebracht en daar wemelde het van de mensen die er anders over denken. Ik voelde mededogen met hen die zich zo gemakkelijk om de tuin laten leiden. Dat het troost biedt, lijkt mij een schrale troost. "Beter een ongelukkige Socrates dan een gelukkige zwijn", zei John Stuart Mill (1806-1873). Al is Socrates (ca. -469/ca. 399) mijns inziens niet het juiste voorbeeld vanwege zijn geloof in het hiernamaals en zijn denigrerende houding ten opzichte van leven en lichaam.

Gelovigen hebben daarnaast standaardtechnieken om te ontkomen aan de bewijslast voor hun reli-

gieuze voorstellingen. Freud noemt als eerste, het 'credo quia absurdum' ('Ik geloof omdat het ongerijmd is'). Dit idee is zelf absurd omdat het zich aan de rede onttrekt - de allerhoogst instantie. Ook kan het nooit ertoe verplichten elke ongerijmdheid te geloven. Het geloof in het absurde is niet meer dan een individuele, innerlijke ervaring van een enkeling. Freud noemt als tweede poging om religie te vrijwaren van bewijsvoering de filosofie van het 'alsof'. Het zou wenselijk zijn te doen alsof de ficties, waarvan iedereen wel weet dat het ficties zijn, waar zijn. Ook dit noemt hij onzinnig. De redelijk denkende mens moet waarheid en rede prevaleren boven praktisch belang. Mij lijkt het trouwens ook van praktisch belang om waarheid en rationeel denken te verkiezen boven de pragmatiek van het 'alsof'. De troost van het geloof in een sprookje weegt niet op tegen realiteitszin en liefde voor de waarheid. Want voordat je het weet worden onwenselijke sprookjes geloofd en is de liefde voor de waarheid een ondergeschoven kindje. Een tegenwoordig bekend fenomeen. Freud had trouwens goede hoop dat er in de toekomst meer geringschattend zal worden gedacht over al die religieuze fabels. Daarover zo meer.

Laat die gelovigen toch, of toch niet?

Religie verschaft de mens het geloof in een machtige vader die hem van zijn angst verlost. Daarnaast vervult zij de wens tot gerechtigheid, is het niet in dit leven dan wel daarna, en biedt zij hoop op een paradijs. Waarom dat bekritisieren? Het tegendeel - er bestaat geen god - valt niet te bewijzen en de religieuze voorstellingen en aanspraken vallen niet door het verstand te weerleggen. Maar, zegt Freud, deze uitvlucht gaat niet op. "Onwetendheid is onwetendheid; uit onwetendheid kan men geen recht afleiden iets te geloven."^[2] Dat ik niet zeker weet of er een roze olifant achter me staat terwijl ik dit type, is geen reden om het te geloven. Het zou vreemd zijn als ik dat wel deed. Bij religieuze illusies ligt dat anders. De gelovigen komen weg met het 'argument uit onwetendheid'.^[3] Een veelgehoorde reden is, dat religie van fundamenteel belang zou zijn voor de samenleving. Zij biedt niet alleen de

broodnodige troost maar tevens de garantie dat mensen moreel handelen. Iemand die de religieuze illusies bekritiseert moet zich realiseren dat ongelof leidt tot een Sodom en Gomorra. Een mens wiens illusies van vaderlijke bescherming, goddelijke gerechtigheid en een hiernamaals wordt ontnomen, voelt niet de verplichting tot naleving van regels en geboden. Er zal een moraal ontstaan van ieder-voor-zich. Zonder angst voor straf van een almachtige God zullen wij ongeremd aan onze asociale, egoïstische driften gehoor geven. De kil calculerende wetenschap, met haar nadruk op rationaliteit en technologische ontwikkeling, zal nooit de rol van troostende, vergevingsgezinde en bestraffende 'vader' kunnen innemen.

Maar, geeft Freud ter overweging, heeft de religie de cultuur hiermee een dienst bewezen? Heeft ze de mensen gelukkiger gemaakt? Dat valt te betwijfelen. Ten tijde van de absolute heerschappij van religieuze doctrines waren de mensen waarschijnlijk niet gelukkiger dan in meer seculiere periodes. In ieder geval niet zedelijker. Zondig gedrag werd afgekocht met offers en boetedoeningen. Alleen door de mens deze mogelijkheid te laten, verzerken de religieuze leiders zich van hun onderdanigheid. Zo vond onzedelijkheid haar steun in religie. Zij heeft slechts weinigen gelukkiger of zedelijker gemaakt.

Religie en moraal

Freud vindt religie niet onmisbaar, en beweert dat haar invloed zal afnemen doordat er steeds meer bewijs komt dat de religieuze aanspraken ontcracht en geloofs-dwalingen blootlegt. Deze wetenschappelijke kennis zal voor steeds meer mensen toegankelijk worden waardoor de afvalligheid zich zal verbreiden. Zelfs de massa komt te weten dat er niet meer in god wordt geloofd. Ook zij zullen bereid zijn de resultaten van het wetenschappelijk denken te aanvaarden, waarmee het gevaar dreigt dat de religie door de massa als achilleshiel van de cultuur wordt beschouwd. Zij zal bloed ruiken en als rechtgeaarde cultuurvijand de tirannieke aanspraken van de religie, haar geboden waarmee ze eeuwenlang om de oren werd geslagen, haar plichten die haar altijd in een keurslijf hebben gedwongen en

goed gedrag van haar eiste, die haar dwongen moreel te zijn, die haar ervan deden afzien de ander dood te slaan, als zwak, bedrieglijk en impotent beschouwen. Zij zal onbevreesd voor goddelijke toorn overgaan tot het doodslaan van de ander. Freud oppert twee mogelijkheden ter voorkoming van dit scenario. We houden de massa dom en onwetend en blijven haar onderdrukken met religieuze dogma's, of de noodzaak van moraliteit en straf moet anders gemotiveerd worden.

Het verbod op doodslaan heeft een bijzondere waardigheid omdat ze een gebod gods is. Het risico van een dergelijk verbod is echter dat het gehoorzaamheid afhankelijk maakt van geloof. Neemt het geloof af dan neemt de ongehoorzaamheid toe. Terwijl het duidelijk zou moeten zijn dat wij elkaar niet mogen doodslaan omdat anders samenleven onmogelijk wordt. Het gebod kan sociaal worden gemotiveerd: straffeloos elkaar mogen doden betekent een extreem gewelddadige maatschappij: een permanente toestand van alertheid omdat het eigen, al zo kwetsbare leven, telkens gevaar loopt. Gegronde redenen voor rechtspraak en straf, ongeacht wat god ervan vindt.

Freud pleit in zijn eigen woorden voor "een zuiver rationele motivering van de culturele voorschriften [...]".^[4] Er zit echter wel een adertje onder het gras. Volgens Freud is het gebod de ander niet te doden tot stand gekomen toen de mensen het oerbeeld van de latere godsvorstellungen hadden gedood: de eerder genoemde alomtegenwoordige vaderfiguur. Uit schuldgevoel besloot de mens de wil van god (wiens primitieve voorvader men immers had doodgeslagen) voortaan te eerbiedigen. Freud noemt dit de historische waarheid. Hiermee is religie, waarvan Freud opmerkte dat zoiets invloedrijks niet alleen verklaard kan worden uit een gebrek aan of een angst voor maar ook een positieve oorzaak moet hebben, onderdeel van een eeuwige waarheid. God bestaat niet, is geen materiële waarheid, maar het totstandkomen van een godsbeeld en van religie is een niet te ontkennen waarheid van de geschiedenis. Er is een persoon geweest in de geschiedenis, zo machtig en belangrijk dat hij sporen heeft nagelaten in ons geheugen.

Ook bij Multatuli, die zijn aanvankelijke geloof in god inruilt voor een geloof in de rede. Freud schaarde zich achter Multatuli en gelooft met hem dat uiteindelijk de rede overwint. De overtuiging van beide vrijdenkers is, dat het geloof in de rede, ondanks het ontbreken van een hiernamaals als schadeloosstelling voor het leven, eerder zal uitmonden in een wereld van naastenliefde en minder lijden, kortom een wereld met meer geluk, dan de religieuze illusie. Laten we hopen dat zij gelijk krijgen.

[1] Freud, S., Beschouwingen over cultuur, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 1999, p. 252.

[2] Idem, p. 268.

[3] Het tegendeel is niet bewezen dus is iets waar.

[4] Freud, S., Beschouwingen over cultuur, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 1999, p. 28

Leef alsof je onsterfelijk bent

Anton van Hooff

Een van mijn levensmotto's is: leef alsof je het eeuwige bestaan hebt, wel wetend dat je sterfelijk bent. Deze wijsheid geldt temeer in de herfststij van het leven. Juist dan is het nodig hoop te hebben en uit te kijken naar nieuwe ervaringen. Laat nu niemand minder dan Aristoteles het met me eens zijn. In de *Ethica Nicomachea*, boek X, hoofdstuk 7, schrijft hij: 'Niet moet men zich houden aan de vermaning van mensen die zeggen, dat je als mens menselijk moet denken en sterfelijk omdat je sterfelijk bent, maar je moet zoveel mogelijk onsterfelijk zijn en ten aanzien van het leven alles doen naar het hoogste daarin.'

Finissage

van Floris van den Berg

Enno Nuy

Een finissage is een slotfeest en in het geval van Floris van den Berg is dit het slotfeest vlak voordat de apocalyps zich voltrekt. Een beetje vergelijkbaar met het door Jonathan Littell in *De welwillenden* zo indringend beschreven slotfeest dat sommige Duitsers vierden, vlak voordat de nazi's ten onder gingen. Zij het dan dat Floris van den Berg zich niet te buiten gaat aan tal van eschatologische aberraties.

Van den Berg begint al op de eerste pagina met een apocalyptisch beeld: onze beschaving staat op instorten en er is niets meer wat we daar aan kunnen doen. Over met de deur in huis vallen gesproken. Ik vraag me onmiddellijk af of dat nou zo slim is. Een groot deel van de lezers die hij zou moeten willen bereiken – wat voor nut heeft het voor eigen parochie te preken? – haakt immers onmiddellijk af! De schrijver verklaart zelf op die eerste pagina dat tegen klimaatscepsis de ratio niet is opgewassen en dat lijkt mij een juiste constatering. Reden te meer je ernstig te beraden over een strategie om andersdenkenden mee te krijgen in een alternatief denkpatroon.

denkomnibus van protreptische literatuur, sterker nog, hij noemt het een bijbels boek!

Doomsday clock

Als Paul de Wispelaere schrijft: “zonder onvrede, ergernis, tekort, banaliteit, stank, ondergang en dood ook geen literatuur of andere kunst”, noemt Van den Berg dat een cynisch perspectief, maar ik ga graag mee in de visie van De Wispelaere. Een ideale samenleving is nog heel ver weg en komt wellicht nooit binnen ons bereik maar wat voor kunst zou er nog te maken zijn in een ideale wereld? Misschien moeten we alleen daarom al hopen dat die utopie nooit werkelijkheid wordt.

Deze slotbeschouwingen zijn, voor zover ik kan nagaan, al dan niet geredigeerde eerder verschenen artikelen. Het niet schaden principe – uitvoerig beschreven in *Groen Liberalisme* – is op zich helder en goed bruikbaar maar is tegelijkertijd buitengewoon moeilijk in de prak-

tijk te brengen. Van den Berg laat nog maar eens zien dat wij – gemeten naar dit criterium – allemaal, inclusief hijzelf, hypocriet zijn. Ik zou hier overigens liever van ‘inconsequent’ spreken. We wijken niet altijd alleen maar moedwillig af van een vooraf gedefinieerd maar moeilijk te realiseren ideaal.

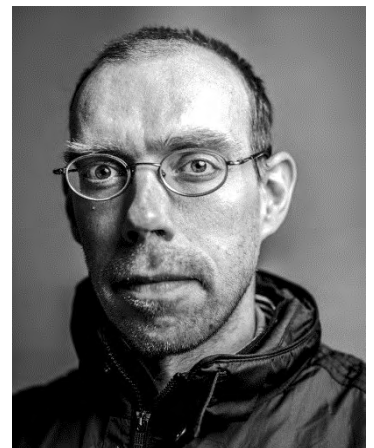
De vraag waar de wereld vandaan komt vindt Van den Berg een natuur- en sterrenkundige vraag. Maar waarom zouden we de natuurkunde zo nadrukkelijk buiten ons aardse bestaan plaatsen? Het laatste deel van dit *Finissage* is gewijd aan het atheïsme en daar is deze hoevraag nu juist van enorm belang. De mens boekt vooruitgang in een enkel opzicht (ook al staat de doomsday clock inmiddels op honderd seconden voor twaalf) en juist de natuurkundige inzichten helpen ons, kunnen ons helpen – om maar iets te noemen – de scheppingsmythe onderuit te schoffelen.

Soms voert Van den Berg filosofen op – zoals Jostein Gaarder, Markus Gabriel of René ten Bos – die de materie voor mij niet echt verduidelijken. Je kunt andersdenkenden opvoeren om je eigen kloeke geest of logica te etaleren maar wat bereik je hiermee? Wat mij betreft had de schrijver hier beter Harari op kunnen voeren. Die is nog hip, cool en actueel ook. Zeker in het hoofdstuk *Filosofie van het liberalisme* mis ik een verwijzing naar Herbert Marcuse en diens eendimensionale mens maar ook Harari heeft uiterst zinnige en ware, rake vaststellingen en uitspraken gedaan over kracht, impact en risico's van bijvoorbeeld algoritmen en dientengevolge over de vrijheid van het individu! In de wereld van Van den Berg neemt het algoritme nog niet bepaald een centrale plaats in.

Altruïsme

Ruim baan biedt de schrijver aan **Stijn Bruers** die van mening blijkt te zijn dat je een significant deel van je inkomen (5%?, 25%?) aan goede doelen moet schenken.

Schei uit zeg, je hebt er al een dagtaak aan te onderzoeken hoeveel het management van een anbi stichting aan dat goede doel verdient en je weet nooit of het merendeel van het aldus vergarde kapitaal verdwijnt via corruptie en tussenhhandel om nog maar te zwijgen over het feit dat heden ten dage een substantieel deel van jouw bijdrage opgaat aan negatieve rente! En dan heb ik het nog niet eens over die razend ingewikkelde discussie over nut en noodzaak van ontwikkelingshulp. Persoonlijk ben ik van mening dat het stimuleren van immigratie de beste vorm van ontwikkelingshulp is.

Ik geloof niet zo in dat effectieve altruïsme van Bruers. Je inkomen over drie potjes verdelen, een voor jezelf, een voor goede doelen waar je aan gehecht bent en een voor goede doelen die effectief zijn? Bruers gaat eraan voorbij dat grote groepen burgers zich de luxe van het steunen van goede doelen eenvoudig niet kunnen veroorloven. En als ze dat wel zouden kunnen, wie kan zodanig objectief alle feiten controleren dat je kunt beoordelen of goede doelen inderdaad effectief zijn?

Over levensgevaarlijke klimaatsceptici ben ik het volledig eens met Van den Berg. Het punt is dat zij in deze door populisme aangetaste samenleving hun communicatiestrategie goed voor elkaar en slim uitgedokterd hebben! Zij bewonen vruchtbare grond. Toch denk ik dat de oorzaken van klimaatscepsis dieper liggen en dat het vooral de cognitieve dissonantie is die ons in dit verhaal parten speelt en de combinatie daarvan met fake news is dodelijk!

Dieren eten

Inmiddels is de dierenholocaust, waar Van den Berg structureel over spreekt, ook in dit boek allang weer aan de orde gekomen. Zijn analyse is helder en kan nauwelijks weersproken worden: de bio-industrie is een onaanvaardbare bedrijfstak en alleen wij consumenten kunnen hieraan een halt toeroepen. Voor Van den Berg is veganisme een morele plicht en hij is genadeloos voor eenieder die hem hierin niet volgt. Ik ben wel gevoelig voor een dergelijk intellectueel appèl maar een veganist ben ik nog (lang) niet. Hoe zit het – even los van het gegeven dat ik het niet zinvol vind in deze discussie de terminologie van het nationaalsocialisme te introduceren – nu werkelijk in elkaar? Waarom gaat Van den Berg voorbij aan de mogelijkheid van kweekvlees? Daar zou de holocaustdiscussie prompt opgeheven worden en daarmee vervalt dan ook in belangrijke mate de morele plicht tot veganisme.

Maar ik wil in dit verband ook eens Annie Dillard aanhalen, die merkwaardige schrijfster van het waanzinnige, onvergetelijke en hallucinante boek *Pelgrim langs Tinker Creek*. Zij schrijft onder meer: *‘Totaal anders dan bij overvloed aan flora het geval is, ervaren wij de groei drang bij dieren. Deze groei drang betekent – aldus Dillard – massaslachting, karikatuur, overvoering. Niet alleen eten ouders hun kroost, zelfs bij leeuwen komt dat voor; maar ook kroost eet de ouders. En wat te denken van de eindeloze stoet aan parasitaire insecten? Entomologen hebben dode en stervende zandloopkevers aangetroffen die vrijwel helemaal leeg waren, op het opgerolde lijf van paardenhaarworm na. Waarom toch die ogenschijnlijk zinloze overdaad, vraagt Dillard zich af. Gaat het nu om leven scheppen of om dood scheppen? De evolutie houdt meer van dood dan van jou of mij. Of deze wereld, mijn moeder, is een monster of ik ben zelf een gedrocht, schrijft Dillard. En in die typische Dillard-taal gaat ze voort: ‘De voorwaarden zijn helder: wie wil leven, moet sterven; je kunt geen rivieren en bergen hebben zonder ruimte, en ruimte is een schoonheid met een blindeman als echtgenoot. Die blindeman is Vrijheid, of Tijd, en overal waar*

hij gaat, wordt hij vergezeld door zijn vervaarlijke hond Dood’.

Ik wil maar zeggen: ook Van den Berg kan er niet omheen dat dieren dieren eten. Het roofdier heeft zich maximaal ontwikkeld om het prooidier te grazen te nemen en het prooidier heeft zich maximaal ontwikkeld om aan het roofdier te ontsnappen. Dat noemen we evolutie. Tussen beide ontspint zich een wrede interactie en in vrede en kalmte leven is doorgaans slechts van korte duur. In de insectenwereld zien we dit fenomeen bij uitstek en vaak nog veel ijzingwekkender terug. Niets lijkt wreder dan een insect. En natuurlijk betekent dit niet dat wij mensen ons dus maar te buiten kunnen gaan aan het eten van vlees. Wij hebben bewustzijn en zelfbewustzijn verder ontwikkeld dan de meeste niet-menselijke dieren, wij hebben moreel besef ontwikkeld omdat dat besef zo handig is wanneer mensen in groepen gaan leven. Wij schakelen dat besef uit al naargelang het ons uitkomt, de cognitieve dissonantie is het gretigst gebruikte mechanisme! Maar dat neemt niet weg dat dieren dieren eten. Ondanks onze moraal blijft de natuur onverschillig en wreed. En wij mensen doen daar graag aan mee. Begrijp mij niet verkeerd: onze wreedheid gaat, ook in mijn ogen, verder dan de wreedheid van andere dieren jegens elkaar.

Dictatuur

In *Floris for president* voert **Van den Berg** een gedachte-experiment uit waar ik me ook wel eens aan bezondig: stel je toch voor dat ik het voor het zeggen zou hebben, wat zou ik als eerste doen? Trump opruimen vermoed ik,

maar daar gaat het hier niet om. Van den Berg kiest voor het verplichten van veganisme en dat is niet zo raar voor wie hem al een tijdje volgt. Maar o wee, tien procent van het BNP gaat naar de meest effectieve ontwikkelingshulp! Hier blijkt dat Van den Berg de jongste discussies over dit fenomeen gemist heeft. En ja hoor, alcohol wordt ook verboden. Deze laatste twee maatregelen zouden voor mij aanleiding tot onmiddellijke emigratie zijn! Soms denkt Van den Berg niet voldoende na: hij wil roltrappen en liften zoveel mogelijk terugdringen, welnu, het is niet fijn leven als rolstoelafhankelijke in de dictatuur van Van den Berg!

In zijn ideeën voor een politiek programma komen de twee kinderen per ouderpaar weer terug terwijl het vervangingsniveau (het niveau waarop de bevolking zichzelf kan vervangen) toch echt op 2,1 kind per ouderpaar wordt geraamd! Onder het leiderschap van Van den Berg streeft Nederland naar een Steady State economie op duurzaam niveau. Maar waarom sluit Van den Berg hier niet gewoon aan bij de Donut Economy van Kate Raworth? Zij heeft een kant en klaar format ontwikkeld om onze economie daadwerkelijk fundamenteel anders en vooral duurzaam in te richten. En waarom wil Van den Berg geen twee paspoorten en waarom zou therapeutische besnijdenis wel getolereerd moeten worden? En beperking van immigratie maar tot welke grens? En hoe doen we dat dan? En wat vindt Van den Berg eigenlijk van de EU? Niets

daarover! Waarom niet eens Ulrike Guerot gelezen? Die zelfs de dieren vertegenwoordigd wil zien in het EP! En die, o als dat toch eens zou kunnen, de natiestaat af zou willen breken! Geen keppeltjes of tulbanden in de publieke ruimte van Van den Berg, maar wat doen we met pijpenkrullen? Ik zou dat wel eens willen weten allemaal.

Drank en vrouwen

De schrijver heeft een uitgebreide leeslijst samengesteld waarop merkwaardig genoeg nauwelijks vrouwen voorkomen. Dat stelt toch enorm teleur! Mag ik een paar suggesties doen?: Annie Dillard, Ulrike Guerot, Helen MacDonald, Bernice Notenboom, Julia Blackburn, **Kate Raworth**, Susan Neiman. En wat Giphart in die lijst doet is me werkelijk een raadsel, ik hou het maar op een guilty pleasure van de schrijver.

En Floris: drank is geen, ik herhaal: géén zwakgebod. Als je echt iets van zen begrijpt zou je een prachtige whisky kunnen waarderen en als je de zelfbeheersing kent, zou je jezelf die whisky ook gunnen. Nogmaals, kom hier eens een mooie whisky drinken, ik zal het tegen niemand zeggen! Maar nee, in plaats daarvan drinkt Floris thee: heet water met een kleurtje godbetert! Daar zou ik niet gelukkig van kunnen worden terwijl die whisky me altoos mee op reis neemt, door mistige heuvels doet dwalen, mij mijn herinneringen doet opzoeken en nog nooit, nog nooit heb ik er een druppel teveel van gedronken! De gedachte alleen al dat alcohol tot drankzucht zou (moeten) leiden is mij een gruwel!

Van den Berg gelooft niet in het genieten in en van de microsamenvatting zolang er op macroniveau nog enorme onopgeloste problemen zijn en daarin verschillen wij fundamenteel van elkaar. Ik sta mezelf toe op de achtergrond te weten van de klimaatverandering en van het onvermogen en de onwil van de mens daar serieus wat aan te doen. Maar tegelijkertijd kan ik wel degelijk genieten van het landschap of wat daarvan nog over is in onze geïndustrialiseerde samenleving. En als de schrijver met zijn zoon door Westerbork loopt verschijnt onmiddellijk ook de dierenholocaust ten tonele. Ik ben blij dat mij dat niet voortdurend overkomt.

En nog steeds vind ik dat Van den Berg niet door-denkt over het begrip 'bezit'. Hij vindt het bezit van een fiets handig maar overweegt niet dat het misschien niet logisch is eigenaar te moeten zijn van gebruiksvoorwerpen die je net zo makkelijk met anderen kunt delen. Op enig moment, vermoedelijk ten tijde van de jagers verzamelaars, was er iemand die een stukje touw om een stukje grond bond en doodleuk verklaarde: "dit is van mij". Niemand die daar bezwaar tegen maakte en uitriep: "Ben je nou helemaal gek geworden?" en daarmee werd een niet meer te stoppen ontwikkeling in gang gezet die uiteindelijk leidde tot ongekende roofoverval. Van den Berg profileert zichzelf als een groene liberaal en dus doet hij geen uitspraken over bezit terwijl in de bezitsclaim de oorsprong van de structurele ongelijkheid ligt en om dezelfde redenen, vermoed ik, negeert hij Kate Raworth!

Hoop en geloof

Is er hoop? Nee. De ecologische crisis is onafwendbaar. Full stop! In tegenstelling tot Van den Berg word ik 's nachts nooit badend in het zweet wakker van de in aantocht zijnde ecocrisis, hoe onvermijdelijk ik die ook vermoed. En opnieuw belanden we in de dierenholocaust en noemt de schrijver veganisme zelfs een vredesdieet. Het spijt mij maar ik voel daarin niet met hem mee, ook al onderschrijf ik volledig het problematische karakter van het eten van vlees.

Hij noemt vier argumenten ten fa-veure van het veganisme: het dier-ethische, het ecologische, het gezondheids- en tot slot het solidariteitsargument. De eerste twee zal ik niet tegenspreken maar van het derde heb ik geen verstand. Dat veganisme mensen samenbrengt zal in de kringen van de schrijver zeker het geval zijn, maar ook voor niet-veganisten is de maaltijd een moment van genoeglijke gezamenlijkheid. Ik heb altijd geleerd dat, als je drie goede argumenten hebt

om iets te doen of te laten, je er geen vierde bij hoeft te verzinnen. Dat solidariteitsargument voegt hier niets toe en zal een boel mensen niets zeggen.

Het laatste deel gaat over atheïsme. Hier valt me vooral op dat Van den Berg god consequent met een hoofdletter G schrijft. Ik begrijp die hoofdletter nooit. God is immers geen eigenaam. Persoonlijk ben ik wel uitgedacht over goden. Wie erin geloven wil gaat zijn goddelijke gang maar, ik beschouw godgeloof als bewuste domheid. De bewijslast ligt bij degene die iets, wat niet waarneembaar is en nergens aangetoond kan worden, toch voor realiteit wenst te houden, niet bij degene die genoeg heeft aan het argument dat godgeloof door geen enkel experiment kan worden aangetoond. Dat gelovigen nogal eens schijnen te menen, te weten zelfs dat het leven van de ongelovige een armzalig leven is, doet mij in het geheel niets. Ik lach hen uit. Ik bewonder de onvermoeibare strijd lust van Richard Dawkins en Lawrence Krauss die maar blijven discussiëren met gelovigen. Maar ik heb meer op met de bioloog in de eerste en de kosmoloog in de tweede.

Wat ik in Van den Berg waardeer is dat je je met hem nooit verveelt. Hij is een enthousiast spreker en is niet te beroerd om stevige standpunten in te nemen. Hij staat open voor discussie en kritiek en lokt beide gretig uit. De schrijver is streng voor zichzelf en zijn lezers, hij legt de lat hoog. Veganisme is een morele plicht in zijn ogen en een vleeseter is een nazicollaborateur. Dat is nogal wat maar ik dien hem graag van repliek. Wat ik hem niet vergeef is zijn standpunt over alcohol maar kom, er zijn belangrijker zaken. Terug naar de titel: er is weinig feestelijks aan deze finissage en de vraag waarom de schrijver hier zelf rept van filosofische slotbeschouwingen, wordt niet beantwoord. Hij lijkt me niet het type om er de brui aan te geven en ik zie hem ook niet zo snel een andere weg inslaan. We wachten rustig af wat zijn volgende pennenvrucht zal zijn.

P.S. Wat een redacteur voor dit boek had kunnen betekenen.

Het vorige boek van Van den Berg – *Groen liberalisme* – was een vlot geschreven boek in heldere en directe taal. Helaas is het in dit boek een aantal keren goed fout gegaan en dat is jammer. Een consciëntieus redacteur had de schrijver hier goede diensten kunnen bewijzen.

Ik geef enkele voorbeelden:

Op pagina 12 lezen we: “Dit boek is de verwerking van de deceptie van de idee dat rationeel denken tot consensus leidt”. De schrijver bedoelt hier te zeggen (denk ik toch) dat de vaststelling dat rationeel denken niet tot consensus leidt, hem heel wat teleurstellingen heeft bezorgd, maar hij schrijft hier iets heel anders! Hier had een redacteur wel in mogen grijpen, net als op de volgende pagina waar staat: “cultuurpessimisme voert (in plaats van viert) hoogtij met en in...”. En weer verderop lezen we: “Ook dit boek is een feestelijke (wat doet die -e daar?) verslag”.

Op pagina 14 is sprake van ‘protreptische literatuur’... ik durf wel te beweren dat 999 op de duizend mensen dat woord niet kennen, ik ook niet. Waarom hier niet voor een goed Nederlands alternatief gekozen? Ook het woord ‘slameur’ is voor mij nieuw! Het is een mooi woord, daar niet van en de Vlamingen zullen er wel raad mee weten, wij moeten het evenwel opzoeken.

Op pagina 40 staat: “Een moderne filosoof is de Peter Singer”. Wat doet dat lidwoord daar? En op pagina 48

komt dat lidwoord ijzerenheinig gewoon weer terug: “betogen de Verhofstadt en Cliteur”.

Op pagina 51 staat er een onverklaarbaar vraagteken achter de zin: “Want het is te zot voor woorden dat mensen (hoger) onderwijs gevolgd hebben en gelovig zijn?”

Op pagina 98 lezen we: “Een relevant verschil is dat de brandweerman zijn of haar eigen leven op het spel zet en wie die geld stort niet”. Wat doet dat aanwijzend voor-naamwoord hier?

Op pagina 121 staat: “In alle relevante vaktijdschriften van disciplines...”. Welke disciplines bedoelt de schrijver?

En wie kent het woord ‘cataleptisch’ dat op pagina 177 wordt gebezigd, en wie weet wat een ‘limpide’ standpunt is dat op pagina 261 wordt vermeld? Waarom ook hier geen gebruik gemaakt van onmiddellijk heldere Nederlandse synoniemen?

Op pagina 191 moedigt de schrijver ons aan: “Ten eerste wordt lid van de pvdd” maar in zijn missionarisijver staat hier toch echt een -t teveel en ontbreekt de komma achter ten eerste.

Op pagina 278 lezen we: “D’Souza kan deze onwaarschijnlijkheid niet verhapstukken en stellen dat God de constanten expres zo heeft vastgesteld dat er leven in de kosmos heeft kunnen ontstaan”. Volgens mij bedoelt de schrijver hier het standpunt van D’Souza weer te geven dat god inderdaad aan die constanten heeft lopen prutsen. Maar als die derde persoon meervoud hier juist is, staat er volgens mij onzin.

Houd de holocaust buiten de veganisme-discussie

Reactie op Raymond van Es' bespreking van *Finissage*

Maarten Gorter

In de vorige Vrijdenker was een pittige boekrecensie te lezen van Raymond van Es over *Finissage* van Floris van den Berg. Ik kon mij in veel punten vinden die Van Es aangaf in zijn recensie, vooral als het ging om de vergelijking van de bio-industrie met de holocaust. Nu is daar al heel veel over gezegd maar toch wil ik er graag ook nog iets over melden. Ik ga me niet mengen in de voortdurende discussie over of het eten van vlees moord is; ik wil uiteenzetten waarom de vergelijking met de holocaust ongepast en evident onjuist is.

Afgelopen november heb ik een bezoek gebracht aan het concentratiekamp Auschwitz, ik heb daar de horror van de barakken en gaskamers gezien. Vlak naast de eerste gaskamer in Auschwitz[1], Crematorium I, is een tentoonstelling over het vreselijke lot dat de Joden heb-

ben ondergaan in Europa sinds de opkomst van de nazi's en andere fascistten.

Ik was vooral geraakt door een aantal posters, gemaakt door de nazi's, waarop Joden op een afgrijzelijke manier werden gedemoniseerd. Joden werden afgebeeld als insecten die zich als parasieten ongewenst in alle naties wortelen en zo het land vanuit binnenuit laten verrotten alsof het een kankergezwell is. Deze vorm van dehumanisatie die door massale propaganda van de nazi's in alle facetten van de maatschappij drong, was

noodzakelijk om de holocaust mogelijk te maken. De Duitsers - maar ook andere Europeanen - moesten opgehitst worden en tot de mening gebracht worden dat de Joden een plaag waren en daarom uitgeroeid dienden te worden. Hitler schrijft dan ook in *Mein Kampf*: “De Jood is en blijft een eeuwige parasiet, een

Crematorium I (foto: Maarten Gorter)

parasiet die steeds meer zijn schadelijke bacillen verspreidt. Het effect van zijn bestaan is vergelijkbaar met andere parasieten; op korte of lange termijn sterft de gastheer".[2]

Het zijn precies deze dehumanisatie en haat waarom de bio-industrie geen holocaust is, zelfs als het doden van dieren wel moord is. Als ik namelijk een stuk vlees van een varken eet, dan hoop ik dat het varken een goed leven heeft gehad en dat het varken een pijnloze en snelle dood heeft gehad.

Ik haat varkens niet en zie varkens zeker niet als parasieten die uitgeroeid dienen te worden. Zelfs als ik als vleeseter bijdraag aan de moord op dieren dan doe ik dat niet vanuit de intentie waarmee de nazi's de Joden hebben uitgemoord.

De holocaust laat zien wat ongelimiteerde haat, racisme, uitsluiting, dehumanisering en onverdraagzaamheid met mensen doen. Op het

Nazi-propaganda in het Pools uit 1942, er staat: "Zie hier de Joodse luizen die tyfus veroorzaken".

Fotomuur in de "Zentralsauna" in Auschwitz-Birkenau (foto: Maarten Gorter)

eten van is vlees is dit niet van toepassing, dat komt voort uit natuurlijk instinct dat zich bij de mens de afgelopen tienduizenden jaren heeft gevormd.

Dit neemt natuurlijk niet weg dat mensen als Floris van den Berg het recht hebben om vleeseters te beschrijven als nazi's en SS-officieren, sterker nog dat is hun grondwettelijk recht. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft een paar

jaar geleden geoordeeld dat iemand fascist noemen onder de vrijheid van meningsuiting valt.

Mij persoonlijk kwetst Floris van den Berg dan ook niet met zijn nazivergelijking, maar ik zag in Auschwitz op een muur duizenden foto's van mensen, onder wie veel kinderen, die vermoord zijn louter en alleen om hun afkomst; naar mijn mening kwetst hij wél al deze slachtoffers en hun nabestaanden.

Omdat wij de slachtoffers van de holocaust nooit mogen vergeten, dring ik er met klem bij de veganisten op aan te stoppen met de holocaustvergelijking, zelfs als zij ten diepste van mening zijn dat het eten van vlees moord is.

Nazi-propaganda uit 1944, de tekst in de davidsster betekent: "Gij zult de volkeren van de wereld verslinden". In de ogen van het "plaagdier" - dat een Jood moet voorstellen - zijn nog het dollarteken en de hamer en sikkel te zien.

[1] Het concentratiekamp Auschwitz bestond eigenlijk uit meerdere complexen waarvan Auschwitz I en het ook wel als Auschwitz II bekende Auschwitz-Birkenau de grootste en beruchtste zijn. Crematorium I staat in Auschwitz I.

[2] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Nederlandstalige editie, Uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer, 1939, p. 373.

Pas op bij woorden en beeldspraak

Anton van Hooff

Hij deed weer eens aan framing: door het coronavirus het Chinavirus te noemen wees Donald John Trump China aan als de oorsprong van ook dit kwaad. Eerder probeerde zijn vazal Pence het met 'Wuhanvirus'. Als classicus herken ik zulke retorische listen. Ik pas ze bij gelegenheid ook toe, zowel om een begrip een positieve lading te geven als om af te zeiken.

Karl Popper en Ludwig Wittgenstein hebben wel gezegd dat je nooit over woorden moet vechten alsof die een inhoud hebben, maar ze hebben wel een kleur, niet onbelangrijk in het publieke debat. Menigeen laat zich zo inkaderen (framen) in het denken. Zoiets gebeurt ook bij 'tsunami' en zelfs 'toestroom' van immigranten. 'Binnenkomen' klinkt heel wat welkomer.

Vanuit het besef dat woorden er wel degelijk toe doen, schuw ik het negatieve woord atheïst en spreek liever van god- of geloofsvrij. Die woorden doen denken aan krimpvrij, suikervrij, kogelvrij, kiemvrij en ziektevrij, met andere woorden te leven zonder god of geloof moet ook wel gezond zijn.

Mag eigendoding?

Met mederedacteur René van Elst, ook heel taalgevoelig, voerde ik onlangs per e-post een heerlijke discussie over de zuiverheid van mijn nieuwvorming 'eigendoding' ter vermijding van 'zelfdoding', dat op zijn beurt een krampachtige vermijding van 'zelfmoord' is. Hem deed het voorvoegsel 'eigen' voor 'zelf' te zeer denken aan het verkeerde gebruik van 'eigen' als vervanging van 'zelf' in de bekende uitdrukking 'Kijk naar je eigen' (kêk na je êge). Ontegenzeggelijk komt het aanwijzend vornaamwoord 'zelf' als voorvoegsel veel meer voor dan 'eigen' zoals in 'zelfbedrog', 'zelfbeheersing', 'zelfspot' en een hele reeks woorden waarbij 'zelf' in gedachte het lijdend voorwerp van bedrog, beheersing en spot is. 'Eigen', op zichzelf een bijvoeglijk naamwoord, doet meer denken aan 'bezittend' – dus 'van' – door woorden als

Woordenboek der Nederlandsche Taal, het omvangrijkste woordenboek ter wereld

eigendom en eigenschap, waarbij 'eigen' overigens geen voorvoegsel is, maar dom en -schap zijn hierin het achtervoegsel. In 'eigenrichting' ligt besloten dat iemand het recht in eigen hand neemt, m.a.w. hij is het gedachte onderwerp, maar in 'eigenhaat', 'eigendunk' en 'eigenliefde' gaat het om haat, (hoge) dunk en liefde voor jezelf; dat 'eigen' is dus het voorwerp (object) van haat, dunk en liefde. Natuurlijk moest ik even kijken in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, met 40 kloeke banden het grootste woordenboek ter wereld. Dat is wat veel om in huis te hebben, maar gelukkig hebben nijvere vingers in India^[1] alles overgetypt, zodat het WNT nu op het internet te raadplegen is. Daarin vond ik 'eigenmoorder', een woord dat het overigens niet gehaald heeft. Maar mijn woordconstruct kan ermee door, al blijft René het lelijk vinden – ik niet, met twee keer de afwisseling van klankrijk-klankloos van eigendoding. Over smaak valt best te twisten, ook al ontkent een Latijns spreekwoord dat (*de gustibus non est disputandum*: over smaken is niet te redetwisten).

Beter woord voor besnijdenis

Het nieuwe bestuurslid Simon ten Kate wil de bestrijding van jongensbesnijdenis reactiveren. Ik wens hem alle succes toe en zal naar vermogen meewerken. Als het tot actie komt, moet goed worden nagedacht over het woordgebruik 'Genitale mutilatie' is wel lekker hatelijk, maar doet het niet goed in een strijdkreet. Wie helpt? Eikelpluk, lulverminking, penispijniging, baas over eigen pik...

Nederland een groot verpleeghuis?

Als premier maakte Lubbers stemming tegen het ruime uitkeringssysteem door te verklaren dat Nederland ziek was. Kan een land ziek zijn? Natuurlijk niet, maar het is een vergelijking ofwel metafoor (Grieks voor 'overdracht') die het beeld oproept van een patiënt die een stevige behandeling nodig heeft; dokter Lubbers zou die wel even gaan geven. En zit Nederland in een verzorgingstehuis? De term 'verzorgingsstaat' suggereert dat – meest onbedoeld – wel. Voor de Tweede Wereldoorlog en daarna nog in de rechtse pers zoals in *De Telegraaf* duidde het een vervloekt socialistisch systeem aan. Onder de indruk van wat Labour in Groot-Britannië tot stand bracht ging de PvdA het woord positief gebruiken als een weergave van 'welfare state'.^[2] In de troonrede van 2013 zwoer het kabinet Rutte II 'de klassieke verzorgingsstaat' af.^[3] Hoe anders had het geklonken als de correcte weergave 'welzijnsstaat' was gebruikt. Daarmee verdwijnen associaties zoals 'pamperen'. En Rutte kan niet meer betogen dat de staat geen geluismachine is.

Het schip van staat

Rita Verdonk en decennia eerder Hendrikus Colijn maakten in de verkiezingsstrijd gebruik van een vergelijking die oeroud is: de staat als een schip dat de vaste hand van een stuurman/vrouw nodig heeft. Ze beseften natuurlijk niet dat ze teruggrepen op de beeldspraak van

Rita Verdonk

geteerde schip meegesleurd/worstelend tegen een duistere, zware storm.' Uit het verband blijkt dat hij worstelt met de politieke koers die zijn stad Mytilene op Lesbos is ingeslagen.

De Sokrates van Plato gebruikt het beeld van het schip van staat in zijn kritiek op de Atheense democratie: je laat het besturen van een schip toch ook niet over aan het oordeel van de matrozen? Het is de vaste hand van de stuurman die hiervoor nodig is, zoals je in het algemeen het regeren moet overlaten aan deskundigen – d.w.z. wijzen zoals Plato.

Uitkijken dus voor deze metafoer die autocratie bilijkt. Laten we op zoek gaan naar een ander beeld. Is een land niet goed te vergelijken met een flatgebouw waarin toevallig allerlei mensen zijn opgehokt? Ze moeten samen tot een *modus vivendi* komen door zichzelf regels (wetten) op te leggen. Die wetten zijn het sterkste gelegitimeerd als ze de instemming van iedereen, althans de overgrote meerderheid, hebben. Dan ligt een democratisch bestel voor de hand.

Kan een cultuur bloeien?

We merken niet eens dat heel wat metaforen cliché zijn geworden. Zo bloeit er van alles en nog wat: bedrijven, staten en beschavingen. Maar een beschaving is geen organisme, net zomin als een staat of bedrijf. Het gevaarlijke van de bloeibeeldspraak is dat zij impliceert dat na de bloei onherroepelijk ook het verval moet komen.

Daarom zijn doemdenkers zo tuk op deze beeldspraak. Bedrijven, staten en beschavingen zijn echter niet onderworpen aan natuurwetten; zij worden door mensen gemaakt. Ingrijpen op grond van redelijke overwegingen

kan dus een al of niet vermeende teruggang – weer een metafoer – stuiten.

In het Engels klinkt het niet zo dom

Het verhaal 'Gerrit Witse' uit Hildebrands *Camera Obscura* begint met een kostelijke scène in het Leidse zweetkamertertje, waar Witse met een vriend wacht om te worden binnengeroepen voor het finale artsexamen. 'Je moet altijd denken dat het Latijn is,' zegt de kameraad te-

gen Gerrit Witse ter bemoediging. Witse antwoordt dat het inderdaad een voordeel is dat het examen in het Latijn is, want 'een stommigheid in 't Hollandsch is zoo dubbel stom.' Zo is het nu met het Engels. Een 'reader' is in het Engels louter een lezer. Daarom heb ik altijd in plaats van deze stommigheid gesproken van een leesbundel.

In het algemeen is de moerstaal sterker dan anglicismen. Waarom 'grip' in plaats van 'greep' (of 'houvast' of 'vat'). 'Maar,' zeiden studenten tegen mij, 'grip komt toch van begrip?' Bestrijd maar eens zoveel onbegrip.

Op het moment dat ik dit schrijf – tweede helft maart – heeft iedereen de mond vol van de lockdown: moet die niet absoluut zijn? Er zijn echter zoveel Nederlandse woorden die goed duidelijk maken waarom het gaat: op/afsluiting, isolering, dicht maken... En dat virus zouden we natuurlijk in een lik-op-stuk het Trumpvirus kunnen noemen, maar laten we het maar houden bij het neutraal wetenschappelijke Covid-19.

anton.van.hooff@online.nl

[1] Indiase vingers waren niet alleen goedkoper, maar ze werkten mechanisch. Nederlanders zouden denken: 'Dit moet natuurlijk zo zijn' (als ze al zouden denken en niet vanzelf gaan verbeteren) en gaan corrigeren. Om dezelfde reden is indertijd de hele Oudgriekse literatuur door Chinezen van Hongkong overgetikt. Ik heb de ontwikkeling meegemaakt. Eerst kregen de Nederlandse universiteiten met een afdeling klassieke een speciale Applecomputer om het omvangrijke bestand te lezen. Later kwam de hele zaak op CD tegen licentie beschikbaar en nu is de Thesaurus Linguae Graecae (Schat der Griekse taal) op het internet te raadplegen. In luttele seconden stel ik nu vast dat het Grieks geen woord met de sinistere klank van 'zelfmoord' heeft. Verwijtend kijkt mijn omvangrijke Griekse boekerij mij aan...

[2] Zoiets kun je via de webstek van Delpher nagaan.

[3] Voor mij was dat een van de redenen om in het zicht van de gouden partijspeld wegens vijftig jaar lidmaatschap de PvdA te verlaten. Lang had ik met gehouden aan het adagium: 'wacht met opzeggen, volgend jaar heb je een nog betere reden om dat te doen', maar dit verraad aan de sociaaldemocratie brak me de klomp. Onlangs ben ik overigens wel weer lid geworden, nu de partij haar les lijkt te hebben geleerd.

Aanval met Verweer

De pastoor en de ketter

P. van Dorp en Henrik Schutjes

In 1912 gaf onze vereniging een brochure "Aanval met verweer" uit, waarin de vrijdenker Henrik Schutjes fel reageerde op een fel tegen de vrijdenkerij gekant artikel van een R.-K. priester, P. van Dorp.

Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad (!) "De Dageraad"; ik kan over hem op het internet alleen vinden dat hij vertalingen heeft verzorgd van werken van Nietzsche.

Van Dorp had als standplaats de Posthoornkerk in Amsterdam; hij had al eerder gereageerd op stukken in "De Dageraad"; zie daarover t.z.t. de 'Aanteekeningen' aan het slot.

Zijn hieronder afgedrukte 'aanval' werd in 3 afleveringen gepubliceerd in het R.K. Advertentieblad "De Reclamebazuin" in augustus en september 1912.

Opmerkelijk is dat Van Dorp juist van alles wat afkeurenswaardig is in de R.-K. kerk, toeschrijft aan de "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte". Uiteraard gaat Schutjes daar in zijn reactie uitvoerig op in.

René van Elst

Gedigitaliseerd en van aanvullende noten (aangeduid met nummers tussen rechte haakjes) voorzien door René van Elst, eindredacteur van maandblad "De Vrijdenker", maart 2020

wordt met "aanhalen" alleen vaak een zin uit zijn verband gerukt en daardoor het juiste oordeel van den lezer beïnvloed en misleid.

H.S.

VOORWOORD.

[van Henrik Schutjes]

De aanval van den Roomschen priester P. van Dorp – en welk een aanval! – op eene beweging, waarvan ik het genoeg heb deel uit te maken, noopt me voor den onbevooroordeelden lezer een woord tot verweer te zeggen.

Elk denker heeft het recht om datgene wat hij denkt; om de waarheden, die de slotsom van zijn denken uitmaken, vrijuit te propageeren. Wanneer deze Roomsche priester volstaan had met een pleidooi te geven voor zijn Roomsche geloof, zou niet één hem dit ten kwade hebben geduid, ongeacht natuurlijk het recht, de verkregen afwijkende denkuitkomsten er tegenover te zetten. Anders wordt het, wanneer deze Roomsche priester – wellicht uit onmacht om een steekhoudend betoog te geven vóór de onwrikbare waarheden van het Roomsche geloof – alleen zijn sprekerstalent aanwendt, om, zelfs langs lijnen van laster en laffe verdachtmaking, de tegenstanders, in dit geval de vrijdenkers, aan te vallen. Dit *eischt* een wederwoord en dit priestertelijk woord ongerept laten voorbij zich gaan, zou zijn op zich zelf een blaam werpen en een getuigschrift van zelf gevoelde onwaarde zijner waarheden geven.

Hoewel men in een tegenbetoog gewoonlijk volstaat met alleen de aangevochten stellingen aan te halen, meende ik om tweeërlei redenen het woord van *verweer* te moeten doen voorafgaan door den *aanval* van den Roomschen priester. Eerstens heeft men het volledige vóór en tegen, hetgeen niet dan ten voordeele van het juiste oordeel van den lezer kan zijn; en tweedens,

VRIJE GEDACHTE.

[door P. van Dorp, R.-K. priester]

I.

Vele lezers zullen wel weten, dat er een "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte" bestaat, genaamd "De Dageraad".

Wilt ge het doel dezer vereeniging weten, dan hebt ge maar na te gaan, wat de heeren bedoelen met het woordje "vrije". Daar komt het op aan.

En nu zij al dadelijk gezegd, dat het woordje "vrije" zeer dubbelzinnig is, en daarom met opzet door "De Dageraad" gekozen, om de eenvoudige, onnadenkende en ook dompralerige menschen zoetjes te verschalken.

Een ieder heeft heel veel op met z'n eigen verstand! Velen worden ijdel gestreeld, wanneer men ze rijk noemt, maar meerderen voelen zich heerlijk aangedaan, wanneer men ze *verstandig* heet. Bij zeer velen mag men op alles een aanmerking maken, behalve op hun verstand. Men wil wel erkennen, dat de jas, welke men draagt, ietwat verschoten is, maar niet, dat er iets aan te merken valt op z'n gedachtengang. Men is er wel dadelijk bij om te constateeren, dat men in een of ander geval *gelijk* had, maar *ongelijk* wordt zelden erkend. Zelfs was er laatst een krant, die 't een groote merkwaardigheid noemde, een redacteur gevonden te hebben, die ongelijk erkende. En ook deze ware woorden heb ik bij een schrijver gelezen: "het is veel gemakkelijker een bedorven *hart* tot inkeer te brengen, dan een *geest*, die in dwaling verkeert".

Daar is dan ook niets, waarin de mensch zich zoo koning en overwinnaar gevoelt dan in zijn gedach-

VRIJE GEDACHTE

AANVAL

DOOR

P. VAN DORP
ROOMSCH PRIESTER

MET

VERWEER

DOOR

HENRIK SCHUTJES
VRIJDENKER
RED. WEEKBL. "DE DAGE-
RAAD"

UITGAVE WEEKBLAD "DE DAGE-
GERAAD" – 1912
AMSTERDAM – O. LELIE-
STRAAT 2.

ten. Men kan zijn lichaam schroeien en roosteren, wenden en keeren, werwaarts men wil, maar niet zijn gedachten. Men kan hem handen en voeten binden, maar niet zijn gedachten.

Uit dit alles laat zich gemakkelijk begrijpen, dat de woorden "vrije gedachte" voor het domme en ijdele oor iets bekoorlijks hebben.

Vele werklieden, die meenden door allen en in alles verdrukt te worden, hebben wij hooren bluffen, dat ze mannen van de "vrije gedachte" waren. Die woorden gaven aan hun "slavernij" iets koninklijks, vol opbeuring en troost. Ze wisten dikwijls wel niet, wat ze er precies onder verstaan moesten, doch alleen de vrijheidsklank dier woorden had hen overmeesterd en blindelings begeesterd.

Het menselijk verstand is inderdaad een koninklijk bezit, waardoor de mensch zich hoog verheven gevoelt boven de hem omringende redelooze natuur en waardoor hij zich van dezelfde natuur weet als zijn medemenschen, al zijn ze ook koningen en keizers.

De werkmanskiel haalt niet bij den koningsmantel, in rijkdom en uiterlijke pracht mag hij zich niet meten, maar in zijn verstand voelt de werkmans zich even koninklijk als de koning op z'n troon.

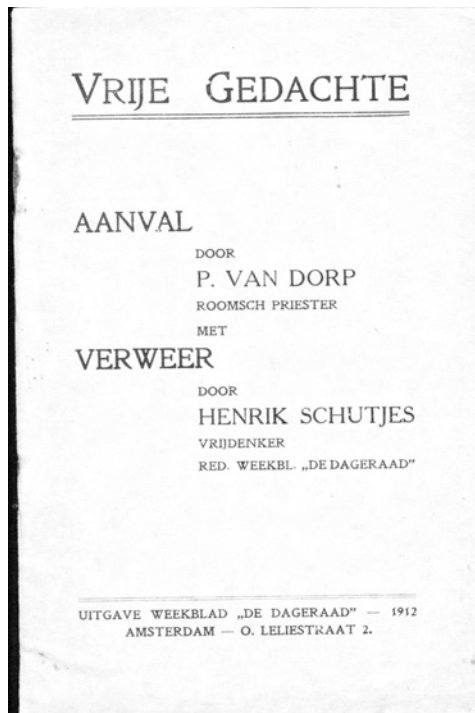
Dit alles maakt, dat de woorden "vrije gedachte" iets zeer verlokends en verblindends hebben ook en vooral voor den minderen man. Door zich een man van de "vrije gedachte" te moemen, voelt hij zich een vrije koning in het rijk der gedachten.

Wij nu de "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte" voorwendt die koninklijke gave der leden te beschermen en te verrijken, en alle krachten inspant om meer en meer leden aan te werven, vooral ook onder het ontwikkelde volk, willen we hier de beteekenis der woorden "vrije gedachte" eens duidelijk maken, om te beter het doel van die Vereeniging te leeren kennen.

Gelijk de mensch oogen heeft om te zien, ooren om te hooren, zoo heeft hij een verstand om te denken, een verstand om de dingen te "verstaan" in hun wezen, om de dingen te leeren kennen, om tot de *waarheid* te komen. Want de mensch bezit dan de *waarheid*; wanneer zijn

gedachte – dat wat hij denkt – overeenkomt met het te denken (kennen) voorwerp – dat wat te denken (kennen) valt.

De roeping van het verstand, zijn natuurlijke en gezonde werking, is dus de *waarheid* te leeren kennen. Maar dat is tegelijkertijd ook hare *vrije* werking. Want wanneer het verstand iets als *waarheid* inziet, en het zou *gedwongen* worden het te-

gendeel als *waarheid* aan te nemen, zou het niet meer *vrij* denken: want als het *vrij* denkt, is het verstand noodzakelijk op de *waarheid* gericht. Het verstand neemt dus de *waarheid* van zelf aan, volgens zijn natuurlijke *en vrije* werking, maar de onwaarheid neemt het alleen *opgedrongen* aan, d.w.z. niet volgens zijn vrije werking. Om het met een voorbeeld eenigszins duidelijk te maken, kunnen we het verstand vergelijken met het magneet. Wat is de natuurlijke werking van het magneet? Wat doet het magneet, wanneer het in zijn werking niet *verhindert* wordt, wanneer het dus *vrij* werkt? Dan trekt het ijzeren of stalen voorwerpen aan. Welnu, zoo is ook het verstand van den mensch, wanneer het gezond werkt, d.w.z. wanneer het zijn natuurlijke werking *vrij* verrichten kan, op de *waarheid* gericht.

Neem ik dus de woorden "vrije gedachte" in den goeden zin, dan beteekenen zij een gedachte, welke gericht wordt op de *waarheid*, een gedachte, die niet van de logische

lijn, den verstandelijken weg, wordt afgedrongen; een gedachte, die *vrij* de *waarheid* aanneemt. Want nogmaals: moet het verstand dingen aannemen, die *indruischen tegen* het gezonde denken, die het gezonde denken *geweld* aandoen, dan werkt het verstand niet meer *vrij*, maar *gedwongen*.

Zoo werkt mijn verstand *vrij*, d.i. langs den onbelemmerden, gezonden weg, wanneer ik aanneem, dat de negers in Afrika zwart zijn, dat de sneeuw wit is, dat ik oogen heb om te zien.

Maar het zou *niet vrij* denken, wanneer ik moest aannemen dat de negers groen zijn en de sneeuw zwart is, en ik oogen heb om te ruiken. Mijn verstand werkt *vrij*, wanneer ik aanneem dat de zee een groote verzameling van water is; *niet vrij*, wanneer ik zou moeten aannemen, dat de zee een gebraden kip is. Het werkt *vrij*, wanneer ik Napoleon den keizer van Frankrijk noem; *niet vrij*, wanneer ik hem noemen moet een hoofdman der Indianen. Het werkt *vrij*, wanneer ik zeg, dat iets niet tegelijk kan zijn en niet-zijn; *niet vrij*, wanneer ik aannemen moet, dat dit wel kan.

Gebruikt men de woorden "vrije gedachte" in dezen redelijken zin, dan begrijpt men, dat ieder verstandig man gaarne een man van de vrije gedachte wil zijn.

En wijl nu niet ieder verstandig mensch gaarne lid zou zijn van de "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte" genaamd "De Dageraad", begrijpt men al terstond, dat de woorden "vrije gedachte" bij die heeren een heel andere beteekenis hebben, dan wij zoeven hebben uiteengezet. Een dubbelzinnige beteekenis dus. Een bedriegelijke beteekenis.

Die woorden hebben bij hen de beteekenis van "*bandelooze, goddelooze, onvrije gedachte*".

We zullen dit nader verklaren in een volgend artikel.

Wordt vervolgd.

Florian Illies – Nog meer 1913

Enno Nuy

In een vervolg op *1913 Het laatste gouden jaar* verzamelde **Florian Illies** talloze wetenswaardigheden, gebeurtenissen en anekdotes die zich afspeelden in het leven van de intellectuele elite in Europa in het jaar 1913. Het werd een bonte ver-

zameling waarin talloze kunstenaars, schilders, schrijvers en musici de revue passeren.

Om er slechts enkele te noemen: Franz Marc, Malevitsj, Kandinsky, Mondriaan, Debussy, Mahler en het scandalieuze *Le Sacre du Printemps* van Stravinski, de ongelukkige Franz Kafka en de nog ongelukkiger Felice Bauer, de vrouwenverslinder Picasso, Stalin en Lenin komen te tegen in de anekdotes van Maxim Gorki, die zijn vaderland belangrijker vond dan zijn zoon, we zien Marcel Proust verliefd worden op zijn chauffeur die het toch liever met vrouwen doet maar Marcel is zo hoteldebotel dat hij zelfs een vliegtuig voor zijn objet d'amour koopt die daarna overigens prompt in de Middellandse Zee stort, we leren Rosa Luxemburg als botaniste kennen en vernemen hoe Diesel raadselachtig van de aardbodem verdwijnt, we komen de huilebalk Rainer Maria Rilke om de haverklap tegen terwijl Oswald Spengler aan de zijlijn figureert en wat te denken van de amoureuze betrekkingen die Nijinsky onderhield met zijn impressario Diaghilev om er vervolgens toch met een vrouw vandoor te gaan om maar niet te spreken over die talloze andere figuranten op het wereldtoneel. We hebben al die schilders en hun muzes in de musea

bewonderd in de achterliggende decennia en ze hier zo samengebracht te zien in een vogelvlucht over het jaar 1913 doet je beseffen hoe merkwaardig dat jaar geweest moet zijn.

Onbezorgdheid

Wij leven nu enkele weken in een viruscrisis en kunnen ons de wereld zonder die indringende gebeurtenis al bijna niet meer voorstellen. In 1913 hadden de meesten geen flauw benul van wat de wereld te wachten stond. Stefan Zweig schrijft in dat jaar in zijn dagboek: "Er was een prachtig soort onbezorgdheid over de wereld gekomen, want wat moest deze opgang stuiten, wat het elan afremmen dat steeds nieuwe energie ontleende aan zijn eigen vaart? Nooit was Europa sterker, rijker en mooier geweest, nooit had het zo vast in een nog betere toekomst geloofd".

De Russen rond Malevitsj brachten de *Overwinning op de zon* in première met de verwoesting als scheppend principe maar ook zij hadden geen benul van wat komen zou. Maar evenzo goed werd in deze jaren het classicisme definitief naar het verleden verbannen, deed de atonaliteit zijn intrede en werd in de literatuur het oude, volgepropte woord naar de mestvaalt verwezen.

Paul Klee schrijft in zijn dagboek: "Het jaar 1913 is één grote liefdesverklaring aan de kunst". En niemand kan er omheen dat de kunst in die duizelingwekkende jaren, zo voortreffelijk beschreven door Philipp Blom, een enorme vlucht maakten, jaren van ongekende creativiteit op alle terreinen van het scheppend vermogen van de moderne mens. 1913, het jaar waarin het allereerste tankstation werd geopend, in Pittsburg.

Domheid

Wie het duidelijker zag: Erich Mühsam – anarchist en activist tegen het nationaalsocialisme, in 1934 door de nazi's vermoord – die in 1913 onder de titel *Balans 1913* schreef: "Bijgelovige mensen kunnen bij de bewering dat dertien een ongeluksgetal is terecht verwijzen naar het

afgelopen jaar. Wat er zich overal ter wereld in de naam van politiek heeft afgespeeld, was het resultaat van knechting, gewelddadigheid en domheid. Voor Europa staat het jaar 1913 voor het bankroet van alle staatsmanschap. Wat men heeft bereikt, is dat de angst voor oorlog zoveel economische schade heeft aangericht, dat het al wel oorlog lijkt. Dat legertroepen immer dominant aanwezig zijn in alle staten, moet wel tot de catastrofe van een wereldoorlog leiden".

Voorwaar, dat waren profetische woorden in een in alle opzichten waanzinnig jaar. Alleen al vanwege die eindeloze escapades van mannen met vrouwen. Hoe zou de wereld eruit hebben gezien als 'me too' zich een eeuw eerder had afgespeeld? Want ook al werden de talenten van vrouwen in die jaren wel gezien en op zekere momenten ook gewaardeerd, als het erop aankwam waren vrouwen toch een quantité négligeable. Florian Illies heeft dit alles uiterst genietbaar en met een subtiel gevoel voor humor opgetekend, een heerlijk boek om te lezen. En in retrospectu: wat een waanzinnig jaar!

Maart 2020 Alexander Wolff

De wereld draaide op volle kracht,
Grenzeloos reizen, alles nabij,
Met de mens aan de macht.

Natuurlijk, er waren vluchtelingen en het klimaat,
Trump, Poetin en Xi-Ping,
(Wie maakt zich hierom nog kwaad?)

We hadden oorlogen en populisme.
Nietsontziend terrorisme,
en een groeiend antisemitisme.

Onvoorstelbaar dierenleed,
Extreme sterfte van soorten,
Ik vraag me af wat ik eraan deed.

Maar er was ook Thunberg en haar rede,
En betere medicijnen,
En minder honger en meer vrede.

En toen, toen stond alles stil,
Uren werden dagen, zekerheden vragen,
Verlangen ingehouden wil.

Grenzen gesloten, uit werd thuis,
Vertier verbannen, de sfeer gespannen,
Ontheemd in eigen huis.

En straks na immuniteit...
Weer dansen op de vulkaan,
Tot aan de eeuwigheid?

Of een nieuw begin, een nieuwe tijd,
Een andere mens, met andere wensen,
Ontstaan uit hoop en diepe spijt.

Niemand kan het weten, wat er komen kan,
Dus, voor zolang het duurt,
Nog even, nog even liefde dan.

Terzijde Colum van Sicco Polders Corona-virus

Doemscenario's vieren hoogtij, voorspellers van het einde der tijden kunnen hun geluk niet op. Eindelijk lijkt de realiteit in het voordeel van de Jehovah-getuige. We worden allemaal ziek en hebben dat aan onszelf te danken. Globalisering, uitbuiting van dieren, kapitalisme, decadentie, Gods toorn; het zouden allemaal oorzaken zijn van het ontstaan en de verspreiding van het Corona-virus. Het virus zou zelfs doelen hebben, zoals een demografische correctie of een te leren les. Maar een virus heeft geen doel en is, net als het leven zelf, zinloos. Hoe graag we ook willen dat de pandemie ons doet nadenken over onze houding; we zullen niet verder komen dan het ontwikkelen van een vaccin. Zodra de boel is gestabiliseerd, pakken we gewoon de draad weer op van waar we waren gebleven en gaan we door met dat waar de mens in excelleert: het vernietigen van alles dat leeft, inclusief zichzelf. Zij die overleven – hopelijk velen – zullen kortstondig beseffen dat het anders moet en al snel overgaan tot de orde van de dag, die niet veel anders zal zijn dan vóór de epidemie. Zoals na de begrafenis van een dierbare de nabestaanden zich voornemen meer te genieten van het snel voorbijgaande leven om zich na een paar dagen alweer te verliezen in dagelijkse beslommeringen, zo zal de mens even een kortstondige pas op de plaats maken en in een moment van morele luciditeit zich realiseren dat hij meer kapot maakt dan herstelt, om vervolgens weer in hetzelfde tempo richting afgrond te marcheren. Dat dit gepaard gaat met enige vertraging, komt door de ingenieuze oplossingen die we telkens bedenken. Maar voor wie een levensbedreigend virus nodig heeft om zijn eigen handelen eens nader te beschouwen lijkt het me rijkelijk te laat.

Is dit erg? Dat is vragen alsof het erg is dat de aarde draait en dat niets naar boven valt. Het is onderdeel van onze zijnswijze om te vernietigen en te scheppen, te haten en lief te hebben. Zoals de Griekse filosoof Heraclitus (ca.–535/–475) al zei: tegenstellingen maken alles de moeite waard. Het is de oorlog die de vrede doet waarden en het donker dat het licht maakt. Het virus draagt de belofte in zich de tegenstelling te zijn van het leven, dat wat ons de laatste jaren in het Westen zo relatief gemakkelijk afging.

Het is een wrange constatering, zowel voor de nabestaanden van de overledenen en geïnfecteerden als voor de grootste verliezers van de te verwachten nasleep, de armen en kwetsbaren van de wereld, maar in het licht van de eeuwigheid zal ook deze pandemie niet meer zijn dan een voorbode van waar het allemaal op uitdraait. Een zoveelste stuiptrekking van de mens die telkens weer een enorme weerbaarheid toont in momenten van crisis maar die zich ervan bewust moet zijn dat uiteindelijk alles verdwijnt, ook hij.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

P. van Dorp - priester in de Posthoornkerk te Amsterdam (omstreeks 1912).

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Klassieke liefde, Eros en seks naar Ovidius*.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur, thans ook hoofdredacteur, van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad "De Dageraad" en heeft vertalingen verzorgd van werken van Nietzsche (omstreeks 1912).

Alexander Wolff - pseudoniem; deze auteur is bekend bij de redactie.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden